

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΒ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 160 • ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1999 • ΑΔΑΡ - ΝΙΣΑΝ 5759

Η λογική μιας διαμάχης

ΤΟΥ κ. ΠΙΧΑΡΔΟΥ ΣΩΜΕΡΙΤΗ

ΤΗ ΓΑΛΛΙΑ συμβαίνουν «περίεργα πράγματα». Σύμφωνα με μερικούς δικούς μας, «διώκεται το πνεύμα», καθώς και η επιστημονική έρευνα. Με πανεπιστημιακά «ανάθεμα» και στα δικαστήρια. Θύματα: κυρίως οι «αναθεωρητές της Ιστορίας», δηλαδή, ως τώρα, αυτοί που αρνούνται ότι υπήρξε ολοκαύτωμα των Εβραίων. Εδώ, τα καλύτερα βιβλιοπωλεία δεν διστάζουν να προσφέρουν βιβλία που στη Γαλλία μόνο σε ορισμένα δακτυλοδεικτούμενα ακροδεξιά στέκια μπορείς να βρεις. Το να χαρακτηρίσεις κάποιον «Γαλλοεβραίο» είναι πράξη, εκεί, ποινικά κολάσιμη. Εδώ, προφανώς, όχι: δεν είμαστε ρατσιστές, απλώς σημειώνουμε τις διαφορές - διακρίσεις. Η χώρα μας είναι παράδεισος ελευθερίας ή παράδεισος επικίνδυνης ανευθυνότητας; Ή μήπως η Γαλλία και μαζί της η υπόλοιπη Ευρώπη βαδίζουν σε δρόμους ανελεύθερους;

ΔΥΟ ΥΠΕΝΘΥΜΙΣΕΙΣ: Τα γαλλικά δικαστήρια καταδικάζουν συστηματικά κάθε εκδήλωση αντισημιτισμού και γενικά ρατσισμού, τα ελληνικά δεν ασχολήθηκαν και τόσο με αυτό το θέμα και ας είναι συστηματική η ρατσιστική και αντισημιτική προπαγάνδα σε πολλά έντυπα, σε ορισμένα τηλεοπτικά κανάλια, ακόμη και στη Βουλή των Ελλήνων, όπως λ.χ. με την αισχρή επίθεση εναντίον του τότε υφυπουργού Εξωτερικών καθηγητή Ροζάκη, το 1996.

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ Δικαιοσύνη έχει επίσης ασχοληθεί με το πρόβλημα. Είναι γνωστή η δίωξη εναντίον του ακροδεξιού Γάλλου πολιτικού Ζαν Μαρί Λεπέν, σύμφωνα με τον οποίο η γενοκτονία των Εβραίων ήταν μια «λεπτομέρεια» στην ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που η περίπτωση του απασχολεί συχνά και τους Γάλλους δικαστές. Αυτά εξηγούν τον σάλο που ξέσπασε σε όσους αρνούνται ότι η σφαγή των Αρμενίων ήταν γενοκτονία.

ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΜΑΣ, η άποψη σύμφωνα με την οποία ο καθένας έχει το δικαίωμα να γράφει και να λέει ό,τι θέλει και ότι η κριτική των ιστορικών μελετών δεν ανήκει στους δικαστές (πανεπιστημιακούς ή τακτικούς) έχει πολλούς βιαστικούς και επιτόλαιους ίσως υποστηρικτές. Συχνά τους ίδιους που «αθώνουν» συστηματικά τους Σέρβους αλλά καταδικάζουν συστηματικά τους Τούρκους. Το διαπιστώσαμε με την περίπτωση του θλιβερού Γκαροντύ, πρώην μαξιιστή, πρώην σταλινικού, πρώην ευρωκομμουνιστή, πρώην καθολικού, πρώην διαμαρ-

τυρομένου και (εκτός πολύ πρόσφατης νέας αναθεώρησης) νυν μουσουλμάνου και υποστηρικτή της θεωρίας ότι οι χιτλερικοί σκότωσαν μεν, αλλά όχι και τόσο και όχι τελείως έτσι, και συνεπώς το περί γενοκτονίας είναι «κόλπο» των σιωνιστών για να εξοντώσουν τους 'Αραβες.

Ο «ΚΑΒΓΑΣ» που άναψε στη Γαλλία σχετικά με την περίπτωση της γενοκτονίας των Αρμενίων από τους Οθωμανούς (είναι μαζική σφαγή ή πράγματι γενοκτονία;) δεν έχει μόνο «ιστορικό» και «φιλόλογικό» χαρακτήρα. Οι λέξεις έχουν σημασία: η σφαγή, και μάλιστα σε περίοδο πολέμου, δεν έχει τα χαρακτηριστικά και τις συνέπειες του εγκλήματος εναντίον της ανθρωπότητας που συνοδεύουν τη γενοκτονία.

ΠΡΟΣΦΑΤΑ μόνο άρχισε η διεθνής κοινότητα να αναγνωρίζει ότι οι Αρμένιοι έπεσαν θύματα γενοκτονίας αλλά για την ώρα η αναγνώριση αυτή περιορίζεται σε ένα ηθικού χαρακτήρα ψήφισμα της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης. Αντίθετα, στη σχετική ιστορική και πολιτική βιβλιογραφία, ο όρος «γενοκτονία» έχει επικρατήσει. Υπάρχει όμως και η σχολή των ειδικών που δεν τον αποδέχονται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αρνούνται τη βαρβαρότητα των διώξεων, των δολοφονιών, της μαζικής και φονικής μετακίνησης πληθυσμών μακριά από τις εστίες τους.

ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ τους είναι ότι δεν έχει βρεθεί «φιρμάνι» που να αποδεικνύει ότι στόχος των σφαγών ήταν η «τελική λύση». Αυτή τη θέση υποστηρίζει ο καθηγητής τουρκολόγος Ζυλ Βενστέν, η «πέτρα του σκανδάλου». Όσοι τώρα τον «διώκουν», διαμαρτύρονται για την εκλογή του στο ιστορικό ανώτατο πανεπιστημιακό ίδρυμα «Κολλέγιο της Γαλλίας», όπου δίδαν και διδάσκουν πολλές από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της γαλλικής διάνοησης. Λένε ότι η εκλογή του αυτή μπορεί να θεωρηθεί έγκριση μιας αδιανόητης άποψης.

ΤΟ ΘΕΜΑ είναι βεβαίως πολιτικά και ηθικά σημαντικό και για την τουρκική πλευρά και για την αρμενική κοινότητα: η κατάληξη του θα έχει συνέπειες. Βεβαίως υπάρχει και κάτι άλλο: ελλείψει γενικά αποδεκτού ορισμού, η γενικευμένη πολιτική και δημοσιογραφική χρήση του όρου οδηγεί στην απομυθοποίηση του. Και αυτό, δικαίως, υπάρχουν επίγονοι θημάτων που δεν το θέλουν. Θα ήταν όμως αδιανόητο να αμφισβητήσει κανείς τη χρήση του για τις περιπτώσεις, τουλάχιστον, της Αρμενίας, της Καμπότζης και της Ρουάντα.

[Βήμα, 7.2.1999]

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το εσωτερικό του θαλάμου αερίων του στρατοπέδου Μαϊντάνεκ. Το μπλε χρώμα στους τοίχους προήλθε από το θανατηφόρο αέριο Zyklon B. Τα εβραίοπouλα, που ανύποπτα φέρουν το Άστρο του Δαυίδ, ήταν μεταξύ εκείνων που χάθηκαν στους θαλάμους αερίων.

Η αντιμετώπιση του σύγχρονου κόσμου από την Ορθοδοξία και τον Ιουδαϊσμό

Του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ελβετίας κ. κ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ο διάλογος Χριστιανισμού και Ιουδαϊσμού είναι ο μακροβιότερος διαθρησκειακός διάλογος στην παγκόσμια ιστορία της πίστεως και του πνεύματος, είναι δε βέβαιο ότι θα συνεχισθεί για πολλούς αιώνες και στην ανατέλλουσα νέα χιλιετία. Η διαπίστωση αυτή συνάγεται όχι μόνο από τη μακραίωνη συνέχεια του διαλόγου αυτού κατά τις δύο χιλιετίες της ιστορικής πορείας του Χριστιανισμού, αλλά και από τη διαφορετική προσέγγιση ή ερμηνεία της μεσσιανικής προσδοκίας, η οποία είναι στο επίκεντρο τόσο της ακατάλυτης πνευματικής συγγένειας, όσο και της ιστορικής αντιθέσεως των δύο θρησκειών.

Υπό την έννοια αυτή ο διαθρησκειακός διάλογος του Χριστιανισμού και του Ιουδαϊσμού των δύο χιλιετιών επικεντρώθηκε κυρίως στο περί Θεού ερώτημα με ποικίλες και συνήθως αντιθετικές προσεγγίσεις από τις δύο πλευρές, οι οποίες υπέβαλαν σε πολλές ιστορικές περιόδους σαφείς τάσεις θρησκειακού ανταγωνισμού ή και θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, με τις γνωστές και τραγικές κατά κανόνα συνέπειες για την ειρηνική συνύπαρξη των πιστών των δύο θρησκειών. Τα νοσηρά αυτά ιστορικά φαινόμενα δεν είναι και δεν θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ή να είναι μία εσφαλμένη έστω πτυχή του διαθρησκειακού διαλόγου, γιατί αποτελούν μέσα από την ίδια τη μισαλλόδοξη βιαιότητα τους την κατάργηση της οποιασδήποτε δυνατότητας να διεκδικήσουν τον χαρακτήρα διαλόγου μεταξύ των δύο θρησκειών.

Εν τούτοις, οι τραγικές εμπειρίες του ιστορικού παρελθόντος δεν είναι τελείως άσχετες και προς τις ακραίες πολλές φορές εκφράσεις του διαθρησκειακού διαλόγου, οι οποίες είναι ενδιάθετες στις δύο θρησκείες ως θρησκευτικός ανταγωνισμός και χρησιμοποιούνται ή υποκινούνται κατά περιόδους για την εξυπηρέτηση άλλων φυλετικών, εθνικιστικών, πολιτικών ή κοινωνικών σκοπιμοτήτων, ασχέτων προς την αποστολή της Θρησκείας και επικινδύνων για την ειρηνική συνύπαρξη των δύο θρησκειών.

Πράγματι, η βαθύτερη συγγένεια των δύο θρησκειών εμπεριέχει εξ αρχής σημαντικά στοιχεία θρησκειακού ανταγωνισμού ή θεολογικών αντιπαράθεσεων, τα οποία άφησαν έντονα τα ίχνη τους στην πολεμική γραμματεία των δύο πλευρών και φορτίζουν αρνητικά

την ιστορική μνήμη των πιστών τους. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν όχι μόνο την υπαγωγή του θεολογικού λόγου των δύο πλευρών στην υπηρεσία του θρησκειακού ανταγωνισμού του ιστορικού παρελθόντος, αλλά και την εξουδετέρωση οποιασδήποτε θετικής προοπτικής ενός εποικοδομητικού διαθρησκειακού διαλόγου.

Υπό την έννοια αυτή η πολεμική θεολογία των δύο θρησκειών συνέδεε συνήθως την αξιοπιστία του δικού της μηνύματος με την προβολή της κακοπιστίας ή της πλάνης των πιστών της άλλης πλευράς, μεταφέροντας έτσι την όλη θεωρητική προβληματική των θεολογικών τους διαφωνιών από το περί Θεού ερώτημα στο αισθητότερο περί ανθρώπου ερώτημα, στο οποίο ήταν ενζωλώτερη η κατανομή ευθυνών για τη διαφορετική προσέγγιση της θείας Αποκαλύψεως από τον άνθρωπο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη διαλεκτική αυτή αντιπαράθεση η πλάνη ή σκληροκαρδία των πιστών των δύο θρησκειών ευθύνεται αμοιβαίως για την εσφαλμένη ανάγνωση ή ερμηνεία της θείας Αποκαλύψεως, όπως αυτή αποτυπώνεται στις ιερές Βίβλους του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού, γι' αυτό και η όλη πολεμική γραμματεία των δύο πλευρών θεμελιώνεται στην ανάδειξη κυρίως της πλάνης των πιστών του Ιουδαϊσμού ή του Χριστιανισμού στις αντίστοιχες θεολογικές τους παραδόσεις.

Εν τούτοις, ο διαχωρισμός αυτός μεταξύ των πιστών και της πίστεως των δύο θρησκειών γινόταν συνήθως αδιόρατος στην πολεμική θεολογία τους και έτρεφε τις ποικίλες θρησκευτικές προλήψεις του ιστορικού παρελθόντος, οι οποίες υποδαύλιαν κατά πε-

Η αντιμετώπιση του σύγχρονου κόσμου από την Ορθοδοξία και τον Ιουδαϊσμό

ριόδους όχι μόνο νοσηρά φαινόμενα αμοιβαίου κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά και τραγικά φαινόμενα απανθρώπων σε σκληρότητα διωγμών εναντίον των ιουδαϊκών κατά κανόνα θρησκευτικών κοινοτήτων στα χριστιανικά κράτη. Συνεπώς, η πολεμική θεολογία των δύο θρησκειών, η οποία απέφυγε κατά το ιστορικό παρελθόν ένα νηφάλιο και εποικοδομητικό διάλογο για τα βασικά σημεία των θεολογικών τους τριβών, δεν είναι άμοιρη ηθικών ευθυνών, τόσο για τη συντήρηση επί αιώνες της θρησκευτικής αντιπαράθεσης Χριστιανισμού και Ιουδαϊσμού, όσο και για την αρνητική φόρτιση της ιδέας της ειρηνικής συνυπαρξέως των πιστών τους στο ίδιο κοινωνικό ή κρατικό πλαίσιο.

Είναι όμως κοινή πλέον και αναντίρρηση η διαπίστωση ότι η σχέση των δύο θρησκειών δεν περιορίζεται μόνο στην *αντιθετική επιχειρηματολογία* της πολεμικής θεολογίας τους ή στην ιστορική παθολογία της σχέσεως των πιστών τους, οι οποίες τραυμάτισαν και συνεχίζουν να τραυματίζουν την κοινή τους συνείδηση για την ειρηνική συνυπαρξη των λαών και για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών, ανεξαρτήτως των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Η συνείδηση αυτή εκφράζεται πλέον με συγχροτημένες προτάσεις τόσο στις *Διακηρύξεις* των Διεθνών Οργανισμών, όσο και στα *Συντάγματα* των κρατών. Εν τούτοις, η άποτελεσματικότητα των προτάσεων αυτών επηρεάζεται, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, από την αρνητική φόρτιση ή τις απωθημένες προλήψεις της ιστορικής μνήμης των λαών, οι οποίες επανέρχονται στο προσκήνιο μετά από κάθε έκρηξη εθνικιστικών ή θρησκευτικών αντιθέσεων και προσδίδουν στις συγκρούσεις το *χρώμα του θρησκευτικού φανατισμού* ή της κοινωνικής μισαλλοδοξίας.

Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι τα σύγχρονα φαινόμενα θρησκευτικού φανατισμού και μισαλλοδοξίας, τα οποία πολλαπλασιάστηκαν μετά την κατάρρευση των αθεϊστικών ολοκληρωτικών καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, συνδέονται άρρηκτα με ποικίλες εθνικιστικές ή εδαφικές διεκδικήσεις των λαών και δεν υπηρετούν οπωσδήποτε συγκεκριμένες ή κατά κάποιο τρόπο θεμιτές επιδιώξεις των ε-

μπλεκομένων θρησκειών. Πράγματι, οι θρησκευτικές αντιθέσεις, ενώ επιστρατεύονται για να υπηρετήσουν αλλότριους προς την αποστολή των θρησκειών σκοπούς, κυριαρχούν κυρίως στο προσκήνιο των εντυπώσεων και παραμορφώνουν τον ρόλο τους για την ειρηνική συνύπαρξη των λαών και για την κοινωνική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η άδικη όμως ή καταχρηστική ερμηνεία του ρόλου των θρησκειών στις ποικίλες συγκρούσεις των λαών παραμένει πάντοτε ένα σοβαρό πρόβλημα για τον αντιζημιμικό επιμερισμό των ιστορικών ευθυνών, ενώ συγχρόνως τραυματίζει και τη θρησκευτική συνείδηση των πιστών των εμπλεκομένων θρησκειών, διαιωνίζοντας έτσι τον φαύλο κύκλο της θρησκευτικής μισαλλοδοξίας.

2. Υπό την έννοια αυτή η παρούσα Δ' ακαδημαϊκή Συνάντηση Ορθοδοξίας και Ιουδαϊσμού είναι όχι μόνο *επίκαιρη*, αλλά και *σημαντική*. Είναι *επίκαιρη*, γιατί πραγματοποιείται σε μία περίοδο πολλών εθνικιστικών, θρησκευτικών και πνευματικών συγχύσεων, οι οποίες προέκυψαν τόσο από τη ραγδαία κατάρρευση των αθεϊστικών ολοκληρωτικών καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, όσο και από την προωθούμενη σε παγκόσμια προοπτική «*νέα τάξη*» πραγμάτων με οικονομικά κυρίως κριτήρια και με ευνόητη αμφισβήτηση των πνευματικών αξιών. Είναι όμως και *σημαντική*, γιατί το *θεματολόγιο* της Συναντήσεως περιλαμβάνει όλες σχεδόν τις βασικές πτυχές της σύγχρονης παθολογίας όχι μόνο στις διαθρησκειακές σχέσεις, αλλά και στα νέα πλαίσια της κοινωνικής συνυπαρξέως των πιστών των δύο θρησκειών, οι οποίοι υφίστανται σε τελευταία ανάλυση τις οδυνηρές συνέπειες των θεωρητικών ή πρακτικών συγχύσεων της εποχής μας. Πράγματι, το *θεματολόγιο* της παρούσης Συναντήσεως συνάπτει τη *διαχρονική σημασία* των υπό εξέταση θεμάτων με την *επικαιρότητα* του ευρύτερου προβληματισμού για τις διαθρησκειακές σχέσεις.

Το πρώτο θέμα (*Εθνικισμός και θρησκευτικός φονταμενταλισμός στο εκκοσμιζόμενο σύγχρονο κράτος*) αναφέρεται στη γνωστή παθολογία των ιστορικών σχέ-

σεων του Χριστιανισμού με τον Ιουδαϊσμό στα πλαίσια του εκκοσμικευμένου κράτους των νεώτερων χρόνων και αποσκοπεί να εξηγήσει τη σύγχρονη πραγματικότητα με τις διαχρονικές εκφράσεις του Εθνικισμού και του Θρησκευτικού φονταμενταλισμού, οι οποίες επανέρχονται ως εφιαλτικές μνήμες του ιστορικού παρελθόντος σε κάθε αντιπαράθεση των πιστών των δύο θρησκειών και δεν απουσιάζουν βεβαίως στις σύγχρονες εντάσεις τόσο σε κρατικό, όσο και σε περιφερειακό πλαίσιο.

Το δεύτερο θέμα (Ανθρώπινα δικαιώματα και θρησκευτική ελευθερία στο σύγχρονο κράτος) αναφέρεται στους βασικότερους τομείς, στους οποίους εκφράζονται με βιαιότητα οι νοσηρές πτυχές του εθνικισμού και του θρησκευτικού φονταμενταλισμού στη σύγχρονη κοινωνία, παρά το γεγονός ότι το εκκοσμικευμένο σύγχρονο κράτος δεν έχει λόγους να ενθαρρύνει τέτοια φαινόμενα και οφείλει να παρέχει την αναγκαία κοσμική προστασία τόσο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όσο και των θρησκευτικών ελευθεριών όλων των πολιτών του. Εν τούτοις, το σύγχρονο κράτος δεν έχει πάντοτε τη δύναμη ή δεν επιθυμεί πάντοτε να ενεργοποιήσει τους κρατικούς μηχανισμούς για τον έλεγχο ή την αποτροπή νοσηρών φαινομένων εθνικιστικού παροξυσμού ή θρησκευτικής μισαλλοδοξίας.

Το τρίτο θέμα (Σύγχρονα Εκπαιδευτικά συστήματα και παλαιές θρησκευτικές προλήψεις) προσδιορίζει το χώρο, στον οποίο πρέπει να επικεντρωθεί η προσπάθεια όλων για τη δημιουργία των αναγκαίων προϋποθέσεων, ώστε οι θετικές προτάσεις του διαθρησκειακού μας διαλόγου να ευρουν την ευρύτερη δυνατή απήχηση στην κοινωνία. Στον ιερό χώρο της Παιδείας μορφοποιούνται, μέσα από μία πολυετή εκπαιδευτική διαδικασία, οι νέοι πολίτες της κοινωνίας, οι οποίοι πρέπει να ελευθερωθούν από τις παλαιές θρησκευτικές προλήψεις και να γαλουχηθούν με τις νέες αρχές του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θρησκευτικών ελευθεριών. Υπό την έννοια αυτή, η άμεση αναμόρφωση των αναλυτικών προγραμμάτων της θρησκευτικής ύλης και η ανακάθαρση της από τις παλαιές και παρωχημένες θρησκευτικές προλήψεις θα προετοιμάσουν

τους νέους για να δεχθούν τις προτάσεις ενός εποικοδομητικού διαθρησκειακού διαλόγου, οι οποίες διασφαλίζουν όλες τις προϋποθέσεις ειρηνικής και ισότιμης συνυπάρεξης των πιστών όλων των γνωστών θρησκειών στα πλαίσια του σύγχρονου κράτους.

Το τέταρτο θέμα (Θρησκευτικές συγκρούσεις και η αναζήτηση της ειρήνης) επισημαίνει την άμεση αναγκαιότητα των ανωτέρω παρεμβάσεων, διότι οι σύγχρονες θρησκευτικές συγκρούσεις, οι οποίες διανθίζουν τις εθνικιστικές ή εδαφικές διεκδικήσεις των λαών, αναμοχλεύουν τις παλαιές θρησκευτικές προλήψεις και καταστρέφουν κάθε προοπτική εποικοδομητικού διαλόγου για την ειρήνη, την κοινωνική δικαιοσύνη και τα ανθρωπίνως δικαιώματα, ενώ συγχρόνως συντηρούν στον ιερό χώρο της Παιδείας τα φαντάσματα του ιστορικού παρελθόντος. Υπό την έννοια αυτή, είναι επιτακτική υποχρέωση των θρησκειών να διακηρύξουν επίσημα και κατηγορηματικά την αποδοκιμασία κάθε θρησκευτικής εμπλοκής στις χαρακτηριστικές ως θρησκευτικές συγκρούσεις, οι οποίες υπηρξάνουν άλλες σκοπιμότητες, γιατί η θρησκευτική μισαλλοδοξία διαχέεται σαν τον άνεμο σε παγκόσμιο κλίμακα και είναι καταστροφική για όλες τις θρησκείες.

Είμαι βέβαιος ότι οι εισηγήσεις και οι συζητήσεις στην παρούσα ακαδημαϊκή διαθρησκειακή Συνάντηση θα αναδείξουν πληρέστερα την ιδιαίτερη σημασία των θεμάτων τόσο ως προς την ιστορική παθολογία, όσο και ως προς τις αναγκαίες πρωτοβουλίες για την άμεση θεραπεία της παθολογίας αυτής. Μόνο έτσι η κοινή αναζήτηση της ειρήνης θα εύρη χώρο στις καρδιές των ανθρώπων και θα φωτίσει το νου τους, ώστε να ξεπερασθεί η υποκρισία των διεθνών θεωρητικών Διακηρύξεων για να γίνει η υπόθεση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μία υπαρκτή αγωνία του κάθε πιστού και του κάθε πολίτη σε κάθε κράτος του κόσμου. Οι θρησκείες μας οφείλουν να καταθέσουν το μήνιμα αυτό, γιατί το οφείλουν στους πιστούς τους...

(Εισηγητική Ομιλία στη Δ' Ακαδημαϊκή Συνάντηση Ορθοδοξίας και Ιουδαϊσμού, που έγινε στις 13 - 16 Δεκεμβρίου 1998, στο Ισραήλ)

Η αντιμετώπιση του σύγχρονου κόσμου από την Ορθοδοξία και τον Ιουδαϊσμό

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΪΚΩΝ ΠΑΡΟΙΚΙΩΝ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΙ

Του Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Απόστολος Παύλος διαπεράσας εκ Μικράς Ασίας εις την Μακεδονίαν προσωμίσθη κατ' αρχάς εις Νεάπολιν, την Χριστούπολιν των Βυζαντινών και νυν Καβάλλαν. Εκείθεν επορεύθη εις Φιλίππους, πόλιν μεγάλην Ρωμαϊκὴν, ἐχουσαν το προνόμιον της Ρωμαϊκῆς ισοπολιτείας (municipium), χορηγηθὲν αὐτῇ ὑπὸ του Οκταβίου διὰ τὴν νίκην αὐτοῦ¹.

Εν Φιλίπποις εὗρε σπουδαίαν Ἰουδαϊκὴν παροικίαν, ἐν ἣ ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἰδρύσε τὴν πρώτην ἐν Ἑυρώπῃ Ἐκκλησίαν. Διοδεύσας δὲ μετὰ του Σίλα ἐκ Φιλίππων τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἐνθα φαίνεται ὅτι δὲν εὗρεν Ἰουδαίους ἦλθεν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου βεβαίως εὗρεν ἀκμάζουσαν σπουδαίαν Ἰουδαϊκὴν παροικίαν². Εκκεῖ ὁμῶς καταδοθέντες οἱ δύο ἐταῖροι ὑπὸ των Ἰουδαίων εἰς τοὺς πολιτάρχας συνελήφθησαν καὶ ἀπελύθησαν τῇ ἐγγυήσει του Ἰάσονος καὶ των λοιπῶν ἀδελφῶν, οἵτινες διὰ νυκτός τοὺς ἐξέπεμψαν εἰς Βερροίαν³. Ἐν Βερροία ὑπῆρχεν Ἰουδαίων παροικία, διό καὶ ὁ Παῦλος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν τῇ Συναγωγῇ αὐτῶν. Διὰ διαβολῆς δὲ πάλιν των ἐκ Θεσσαλονίκης ἐλθόντων Ἰουδαίων ἀνεχώρησεν ἐκ Βερροίας μόνος καὶ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐκήρυξε τὸν ἀγνωστον Θεόν⁴.

Ἐξ Ἀθηνῶν, ἀφού ἰδρύσε τὴν ἐκεῖ Ἐκκλησίαν, επορεύθη εἰς Κόρινθον, ὅπου ὑπῆρχε πάλιν σπουδαία Ἰουδαϊκὴ παροικία, καὶ ἰδρύσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου.

Αὐταί, αἱ ὑπὸ των Πράξεων των Ἀποστόλων διδόμεναι ἡμῖν πληροφορίες, δηλοῦσαι τοὺς σταθμούς του Παύλου, βεβαιοῦσιν ὅτι οὗτος μετέβαινεν εἰς τὰς πόλεις ἐκεῖνας κατὰ προτίμησιν ὅπου ὑπῆρχον αἱ μεγαλείτεραι Ἰουδαϊκαὶ παροικίαι.

Πλην των μεγάλων ὁμῶς παροικιῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀνωτέρω πόλεσιν, ὑπῆρχον καὶ μικρότεραι ἐν ἄλλαις, ἐνθα ὁ Παῦλος, κατὰ τὰς Πράξεις, οὐδόλως μετέβη, καὶ τὰς ὁποίας ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις διέσωσεν ἡμῖν.

Εἶναι δὲ αὐταί ἡ ἐν Λαρίσῃ καὶ ἡ ἐν ταῖς Φθιώτισι Θήβαις, μεμαρτυρημέναι ἀμφότεραι καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν, ἰσως δὲ καὶ ἡ ἐν Δημητριάδι, ἀναμφιβόλως δ' αἱ ἐν Χαλκίδι καὶ Θήβαις. Ἐπίσης Ἰουδαίων παροικίαι ὑπῆρχον ἐν Υπάτῃ, ἐν Πλαταιαῖς (γνωστὴ ἐξ ἐπιγραφῆς) ἐν Πάτραις καὶ Κερκύρα.

ΥΠΑΤΗ - ΝΕΑΙ ΠΑΤΡΑΙ

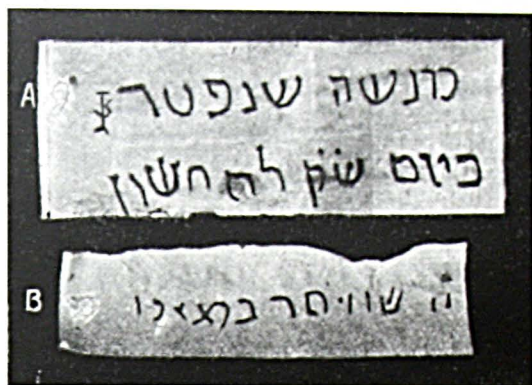
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ παράδοσις ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν Υπάτῃ Ἰουδαϊκῆς παροικίας, ὅπου ὁ Παῦλος ἔστειλε τὸν Ἡρωδίωνα, ἓνα των 70 Ἀποστόλων καὶ φίλων του, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ λέγων: «Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενή μου»⁵.

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν διατί ὁ Παῦλος προέκρινε τὴν Υπάτην πασῶν των ἄλλων Θεσσαλικῶν πόλεων, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν, συμφώνως πρὸς τὰς νεωτέρας ἐπιγραφικὰς ἀνακαλύψεις τῆς Υπάτης καὶ των Δελφῶν, μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἀρχ. Σχολῆς ἐνεργηθεῖσας ἀνασκαφὰς ἐν Δελφοῖς, ὅτι ἡ Υπάτη ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς Ρωμαῖκούς χρόνους ὡς ἡ πρωτεύουσα τῆς ὅλης Θεσσαλίας, ἐκτεινομένης τότε μέχρι τῆς Οἴτης.

Ἐκ των ἐπιγραφῶν μαγθάνομεν ὅτι ἐν Υπάτῃ ὑπῆρχεν ἡ λατρεῖα τῆς Ρώμης καὶ του Αυγούστου καὶ των ἐγγόνων αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ αυτοκράτωρ ἀπένειμεν αὐτῇ τὸν τίτλον Αυγούστα μεθερμηνευόμενον παρ' Ἑλλήσι Σεβαστή⁶.

Ὁ Ἡρωδίων μεταβάς εἰς Υπάτην ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ διαβληθεὶς ὑπὸ των ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ἰουδαίων, ἐμαρτύρησε θανατωθεὶς διὰ ξίφους ἐπὶ Νέρωνος τῷ 66ῳ ἔτει μ.Χ.⁷.

Ἡ Ἰουδαϊκὴ παροικία παρέμεινεν ἐν Υπάτῃ καθ' ὅλον τὸν μεσαῖωνα καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας μέχρι τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, ὁπότε ἀπόλλυνται τὰ ἴχνη αὐτῆς. Εἰσῳθήσαν δ' ἐν Υπάτῃ δύο ἐπιγραφαὶ Ἑβραϊκαὶ δι' Ἑβραῖ-

Εικ. 1. Αι εν Υπάτη Εβραϊκαί επιγραφαι

κών χαρακτήρων, ὡν ἡ μια δυστυχῶς εἶναι λίαν εφθαρμένη, ενετετοιχισμένη ἐν τῷ υπερθύρῳ ἔσωθεν τῆς εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς Υπάτης κειμένης κρήνης τοῦ Βοεβόδα, ἡ δὲ ἐτέρα εἶναι ἄνωθεν τῆς θύρας τοῦ Χριστιανικοῦ νεκροταφείου ευανάγνωστος μὲν, ἀχρονολόγητος δὲ. Τῶν επιγραφῶν τούτων παρατίθενται ἐνταῦθα πανομοιότυπως τὴν πρώτην καὶ τῆς ἐτέρας ἓνα στίχον. (Εἰκ. 1. Α καὶ Β).

Σώζεται δὲ ἀκόμη ἐν Υπάτῃ ἡ θολωτὴ Συναγωγὴ καὶ ἡ πρὸς δυσμᾶς τῆς πολίχνης θεοῖς Εβραϊκά μνηματα καὶ Εβραϊκὴ συνοικία.

ΛΑΡΙΣΑ

ΕΚ ΤΩΝ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς καὶ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους σπουδαίων δευτερευουσῶν Ἰουδαϊκῶν παροικιῶν εἶναι ἡ ἐν Λαρίσῃ μεμαρτυρημένη πρῶτον μὲν ὑπὸ ἐπιτυμβίων επιγραφῶν ἀναγραφουσῶν Ἰουδαίους Ἑλληνίζοντας δι' Ἑλληνικῶν γραμμάτων, δεῦτερον δὲ ὑπὸ ἐπιτυμβίου Χριστιανικῆς επιγραφῆς ἐπὶ πλακοῦ λευκοῦ μαρμάρου, κειμένης ἄλλοτε ἐπὶ τάφου Χριστιανῶν μαρτύρων, ἀνευρεθείσης δὲ ὑπὸ τοῦ αειμνήστου Γεωρ. Λαμπράκη⁹ ἐν Λαρίσῃ καὶ μετενεχθείσης εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Χριστιαν. καὶ Βυζαντινὸν Μουσεῖον.

Ἡ επιγραφή αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς:

[Ἰωάννου, Λουκά, Ἀνδρέου, Λεωνίδου].

[...] ἢ [...] ἡ μαρτύριον τῇ προ ἰε Καλ[ανδῶν] Ἰανουαρίων

[μνή]μης ἐ [...] ἥδου ἀπ' αὐτῶν σωτ[ηρίας].

Ὁ Λαμπράκης υπέθεσεν ὅτι ἡ πλαξ αὕτη ἀνάγεται εἰς τὸν Β' π.Χ. αἰῶνα καὶ ὅτι οἱ ἐν αὐτῇ μνημονευόμενοι μάρτυρες θὰ ἐμαρτύρησαν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ. Επειδὴ δὲ μαρτυρεῖται διὰ τῶν επιγραφῶν ἡ ἐν Λαρίσῃ Ἰουδαϊκὴ παροικία κατὰ τοὺς μ.Χ. Ρωμαϊκοὺς χρόνους, φαίνεται ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς συνήντησε καὶ ἐνταῦθα σπουδαῖον ἐμπόδιον.

Αἱ Ἰουδαϊκαί επιγραφαὶ Λαρίσης τῶν Ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων εἶναι αἱ ἐξῆς:

1) Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἀνθεμίου (ὕψ. 0,97, πλ. 0,42, παχ. 0,09):

CEKOYNΔOΣ CEKOYN
ΔΟΥ ΤΩ ΛΑΩ ΧΑΙ
PEIN

Σεκοῦνδος Σεκοῦν-
δου τῷ λαῷ χαί-
ρειν.

2) Ομοία στήλη:

[Λ] Α Ζ Α Ρ Ο Σ
[Χ]ΑΙPEIN

[Λ]άζαρος
[Χ]αίρειν.

3) Στήλη ἄνω ἀποκεκρουμένη. Ἐχει 5 στίχους συμπελεγμένους καὶ δυσανάγνωστους, ὡν ὁ 5ος ἔχει ὥδε:

CEΛEYKOΣ [ΤΩ ΛΑ]Ω ΧΑΙPEIN

Σέλειςκος
[τῷ λαῷ] χαίρειν.

4) Αἶψωμα τριγωνικὸν στήλης ἀποκεκρουμένης κάτω (ὕψ. 0,30, πλ. 0,31, παχ. 0,09):

ΛEYKIOΣ ΚΟῖΝΤΟΥ
ΤΩ ΛΑΩ ΧΑΙPEIN

Λεύκιος Κοῖντου
τῷ λαῷ χαίρειν.

5) Στήλη μεθ' ἀπλοῦ τριγωνικοῦ αἰτώματος καὶ ἀκρωτηρίων (ὕψ. 0,70, πλ. 0,48, παχ. 0,90):

MENANΔPOΣ
ΛΑΩ ΧΑΙ
PIN

Μένανδρος
λαῷ χαί-
ρειν.

6) Στήλη μετ' αἰτώματος φέρουσα ἐγκοῦλον τετραγώνον ἐν τῷ μέσῳ (ὕψ. 0,70, πλ. 0,48, παχ. 0,09):

α') ΚΑΛΛΙΜ
MENANΔPOY
β') ΘEOΦΙΛΑ CEΛEYKOY
ΓYNH ΤΩ ΛΑΩ ΧΑΙ
PEIN
γ') MENANΔPOΣ
MENANΔPOY
ΤΩ ΛΑΩ / ΧΑΙPE

Καλλιμ[αχος]
Μενάνδρου
Θεοφίλα Σελεύκου
γυνὴ τῷ λαῷ χαί-
ρειν.
Μένανδρος
Μενάνδρου
τῷ λαῷ / χαίρειν.

7) Στήλη μετὰ προέχοντος γείσου ἀποκεκρουμένη ἄνω κατὰ τὴν δεξιάν γωνίαν μέχρι τοῦ μέσου τοῦ γείσου (ὕψ. 0,75, πλάτ. 0,42, πάχ. 0,12):

ΜΑΞΙΜOC
ΜΑΞΙΜΟΥ ΛΑΩ
ΧΑΙPIN
ΕΥΚΡΑΤΑ ΕΥΚ
ΡΑΤOC ΜΑΞΙ
ΜOC ΓYNH ΑΥΤΟΥ
ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΩ ΛΑ
Ω ΧΑΙPIN

Μάξιμος
Μάξιμον λαῷ
Χαίρειν.
Εὐκράτα Εὐ-
κράτος, Μάξι-
μος, γυνὴ αὐτοῦ
γυναῖκα τῷ λα-
ῷ χαίρειν.

Αἱ επιγραφαὶ αὗται κεῖνται ἐν τῷ Μουσείῳ Λαρίσης¹⁰.

Ἡ ἐν Λαρίσῃ Ἰουδαϊκὴ παροικία διετηρήθη καθ' ὅλον τὸν μεσαῖονα, διότι Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης κατὰ τὸν IB' αἰῶνα (+1173) καὶ ὁ σύγχρονος αὐτῷ σχεδὸν Ἀραβ. γεωγράφος Ἐδρυσὺς ἀνεύρον ἱκανῶς σημαντικὴν Ἰου-

δαΐκην παροικίαν ενταύθα, ως και εν Τρικκάλοις και εν Αλμυρώ¹¹. Επίσης δε επί τουρκοκρατίας ήμαζεν η Ιουδαϊκή παροικία εν Λαρίση, προσανξηθείσα μάλιστα διά της εισροής εξ Ισπανίας εκδιωχθέντων Ιουδαίων, οίτινες συνανemίχθησαν μετά των εν Λαρίση ομοφύλων των. Ένεκα τούτου μάλιστα πέντε οι εν Λαρίση Ιουδαίοι λαλούς προς τη Ελληνική και την Ισπανικήν γλώσσαν.

Αξιόλογον μελέτην περί των Ιουδαίων εν Ανατολή κατά τους γεωγράφους εδημοσίευσαν οι κ.κ. Λενί και Σολομών Ραϊνάχ (Reinach) τω 1889 και 1890 εν τη Γαλλική Επιθεωρήσει των Ιουδαϊκών ερευνών, εν η ευρίσκο- μέν τινας αξίας λόγου ειδήσεις περί των Εβραίων εν Λα- ρίση και Αθήναις κατά τας αρχάς του ΙΖ' αιώνος (1600 - 1630), ειλημμένας εκ του Voyage du sieur Paul Lucas, του εκδοθέντος εν Παριείοις τω 1712¹².

Κατά το 1912 εν Λαρίση αντεγράψαμεν υπέρ τας 70 εκ των παλαιότερων επιτύμβιων Ιουδαϊκών επιγραφών εκ του παλαιού νεκροταφείου και ελάβομεν και έκτυπα αυτών επί ειδικού χάρτου. Και τα μεν έκτυπα απεστεί- λαμεν εις τον τότε πρόεδρον της εν Βόλω Ισραηλιτικής κοινότητος κ. Χαΐμ Πολίτην, ίνα αντιγράψη αυτά ο ραβ- βίνος και μεταφράση, τα δε αντίγραφα επέμψαμεν εις τον αείμνηστον Σπ. Λάμπρον, καθηγητήν του Πανεπι- στημίου, ίνα φροντίση περί της μεταφράσεως και δημο- σιεύσεως αυτών. Τι έπραξαν σχετικώς αμφοτέροι αγνο- ούμεν. Εχρονολογούντο δε αι επιγραφαι, ας είδομεν, α- πό των αρχών του ΙΖ' αιώνος και εξής:

Επί λίθου δι' Εβραϊκών εκτύπων γραμμάτων επιγρα- φή κείται εν υπερθύρῳ της εν Λαρίση Συναγωγής, ετέρα δε εν τῷ παραπλεύρῳ κειμένῳ δημοτικῷ Ισραηλιτικῷ σχολείῳ¹³.

ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ ΘΗΒΑΙ (Θεσσαλικαί)

ΤΗΡΟΥΝΤΕΣ το σύστημα του ν' ασχοληθώμεν πρώτον με τας αρχαιότερας, από των πρώτων χριστιανικών χρόνων υπαρχούσας, Ιουδαϊκάς παροικίας, αναφέρομεν την υπάρχουσαν εν ταις Φθιώτισι Θήβαις (Θεσσαλι- καίς), πόλει παραλίῳ επί του Παγασητικού κόλπου, ό- που ακριβῶς νυν κείται η Νέα Αγχίαλος, γνωριζομένην εξ επιτύμβιων Ιουδαϊκών επιγραφών Ελληνικοῖς γράμ- μασιν. Ούτως ευρέθησαν εν τοις ερειπίοις της πολυαν- θρώπου, πλουσίας και εμπορικῆς ταύτης πόλεως δύο ε- πιτύμβιοι επιγραφαι και μία πλινθοειδῆς εν είδει σφρα- γίδος ορθογωνίου εκ λευκοῦ μαρμάρου, αποκεῖμεναι αι μεν δύο πρώται εν τῷ Μουσείῳ Αλμυροῦ, η δε τρίτη εν τῷ Μουσείῳ Ν. Αγχιάλου.

Εκ των τριῶν τούτων επιγραφών, αι δύο επιτύμβιοι γνωρίζονται διά του επ' αυτών συμβόλου της Επταφώ- του Λυχνίας. Έχουσι δε ως εξής:

1) Πλαξ εκ σχιστολίθου πρασινοφαίου αποκεκρουμέ- νη κάτωθι και αριστερά (ύψ. 0,32, πλ. 0,24, παχ. 0,07)¹⁴.

όψις Α' όψις Β' όψις Α' όψις Β'

[Μ]νήμα Ε-
[υ]σεβίου Α- (Επτάφωτος Λυχνία)
[λ]εξάνδρου- [ε]μ- κ[ών]
[υ] και Θεο- Ενορ[ώ]ντος]
5 [δώρα]ς γυ- Θεοῦ [...]
[ναϊκός] αν- Χ[...]
[τού].

Εικ. 2. Επιτύμβιος Εβραϊκή επιγραφή εκ των Φθιωτιδῶν Θηβών.

2) Πλαξ λευκοφαίου μαρμάρου ορθογώνιος αποκεκε- κρουμένη κάτωθι και κατά την κάτω αριστεράν γωνίαν, ένθα εφαρμόζεται (ύψ. 0,18, πλ. 0,25, παχ. 0,05)¹⁵.

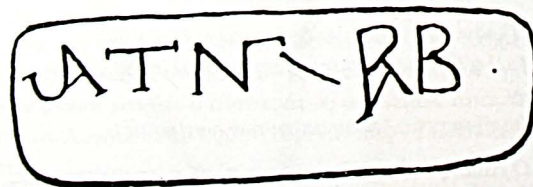

Μνημῖον Ιούδα και
Λατερίας.
(Επτάφωτος Λυχνία)

Εικ. 3. Επιτύμβιος Εβραϊκή επιγραφή εκ των Φθιωτιδῶν Θη- βών.

3) Λίθος λευκός ορθογώνιος εν είδει στενῆς οπτής πλίνθου, φέρων επί της μιας όψεως επιγραφὴν συμπε- πλεγμένην παλαιοχριστιανικήν δυσξύμβλητον, επί δε της ετέρας τέσσαρα έγκοιλα ορθογώνια (μήκ. 0,25, πλ. 0,10, παχ. 0,065 γραμ. ύψος 0,04 - 0,055)¹⁶.

Η πρώτη λέξις της επιγραφῆς ταύτης πιθανῶς αναφέ- ρεται εις όνομα κύριον, χωρίζεται δε το όνομα διά λοξῆς γραμμῆς από της επομένης λέξεως εγκεχαραγμένης μο- νογραμματικῶς, εν τη οποία ημεῖς διακρίνομεν τα γράμ- ματα ΡΑΒ, τα οποία συμπληροῦμέν ραβ[βίνος]· επομέ- νως ο λίθος είναι σφράγισμα ραββίνου των Φθιωτιδῶν Θηβών¹⁷.

Εικ. 4. Επιγραφή πλινθομόρφου λίθου προερχομένου εκ Βασι- λικῆς των Θεσσαλικῶν Θηβών.

ΤΡΙΚΚΑΛΑ

ΕΝ ΤΡΙΚΚΑΛΟΙΣ της Θεσσαλίας δεν είναι γνωστόν ούτε εκ των συγγραφέων ούτε εξ επιγραφών, εάν υ- πήρχεν Ιουδαϊκή παροικία. Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης κα-

3 5 N ' J W T , H N V I
 5 N T W
 2 7

Εικ. 5. Επιτύμβιος Ιουδαϊκή επιγραφή εν Τρικκάλοις της Θεσσαλίας.

τά τον ΙΒ' αιώνα εύρεν εν Τρικκάλοις Ιουδαίους. Εν Τρικκάλοις υπάρχουνσι δύο Συναγωγαί, ευτελή οικοδομήματα, εφ' ὧν ουδεμίαν επιγραφὴν εἶδομεν. Εν δε τῷ νεκροταφείῳ τῆς Ιουδαϊκῆς παροικίας δεν εὕρομεν, ὡς ἐν Λαρίσῃ, επιτυμβίους επιγραφὰς παλαιάς· μόνον ογκολίθους ἀξέστους εἶδομεν ὡς σήματα τῶν τάφων, ἐξ ὧν τῶν ὁποίων ἀντεγράψαμεν τὴν ἐξῆς ἐγγράφακτον ἀτεχὸν επιγραφὴν.

Ὅπως κατὰ τὸν μεσαίωνα Βενιαμίν ο ἐκ Τουδέλης εὗρεν Ιουδαίους εἰς τρεῖς μόνον πόλεις ἐν Θεσσαλίᾳ, τὰς τότε μεγαλειτέρας, ἐν Ἀλμυρῷ, δηλ. Λαρίσῃ καὶ Τρικκάλοις, οὕτω καὶ νῦν ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς τρεῖς, τὰς μεγαλειτέρας πόλεις, εἶναι ἐγκατεστημένοι Ιουδαῖοι, ἐν Βόλῳ, Λαρίσῃ καὶ Τρικκάλοις.

ΖΗΤΟΥΝΙΟΝ (Λαμία)

ΚΑΤΕΡΧΟΜΕΝΟΙ ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα σταθμεύομεν ἐν Λαμίᾳ, ἥτις ἐκαλεῖτο κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέχρι τοῦ 1830 Ζητούνιον. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ δεν εἶναι γνωστὴ κατὰ τοὺς Ῥωμαίους καὶ παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους Ιουδαϊκὴ παροικία. Κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ Βενιαμίν ἀναφέρει ὅτι εὗρεν αὐτόθι 50 Ιουδαίους¹⁸. Ἀδελὸν δε εἶναι, ἀν ἐξηκολούθησεν ὑπάρχουσα ἡ παροικία καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Σήμερον δεν ὑπάρχουσιν Ιουδαῖοι ἐν Λαμίᾳ.

ΡΑΒΕΝΝΙΚΑ

ΚΑΤΩΘΙ τῆς Λαμίας ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Σπερχεῖου, παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἔκειτο, ἐν μῆτῳ εἰσέτι προσδιορισθεῖσι θέσει, ἡ μεσαιωνικὴ πόλις Ραβέννικα, ὅπου τῷ 1209 ἐπὶ Φραγκοκρατίας συνεκροτήθη ἡ περιώνυμος μεγάλῃ Φραγκικῇ συνέλευσις ἐπὶ τῶν μεγιστάνων Φράγκων ἱπποτῶν καὶ τῶν διασημοτέρων Λατίνων ἐπισκόπων πρὸς ἐπίλυσιν διαφόρων πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων¹⁹. Ἡ πόλις αὕτη, ἥς ἡ θέσις ἀγνοεῖται, ἐξηφανίσθη ἐν ἀδελῷ χρόνῳ, οὐδ' ἀναφέρεται πλέον

ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ὁ Ιω. Βορτσέλας ἀναφέρει καὶ ποταμίσκον Ροβεννίκον ἐκβάλλοντα εἰς τὸν Οπούντιον κόλπον²⁰, ἀλλ' ἡ ἀπόστασις αὐτοῦ εἶναι μακροτέρα τῆς μίας ἡμέρας, ἣν ορίζει ὁ Βενιαμίν ἀπὸ τῆς Ραβεννίκης εἰς τὸ Ζητούνιον (Λαμίαν). Πιθανῶς ἔκειτο ἐν τῷ πρώτῳ δήμῳ Θερμοπυλῶν παρὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Νίκαιαν²¹. Πόλις Ραβέννικα ἀναφέρεται μετ' ἄλλων πόλεων ὡς κτήμα τῆς Εὐφροσύνης Δούκαινας συζύγου Ἀλεξίου Γ' τοῦ Κομνηνοῦ (1195 - 1204), ἀγνοοῦμεν ὅμως ἀν πρόκειται περὶ τῆς ἡμετέρας Ραβεννίκης, ἢ ἄλλης ὁμωνύμου Θεσσαλικῆς. Ἡ Ραβέννικα ἀναφέρεται καὶ βραδύτερον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ', «castrum de Situm (=Ζητούνιον) super Ravenica». Ἐπίσης καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα Ὀνωρίου τοῦ Γ' ὡς ὑποκειμένη εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ζητούνιου.

Ἐν Ραβεννίκῃ ὁ Βενιαμίν εὗρεν ἐγκατεστημένους κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα 100 Ιουδαίους.

ΓΑΡΔΙΚΙΟΝ

ΜΕΤΑ τὴν Ραβέννικαν συναντῶμεν Ιουδαϊκὴν παροικίαν ἐν Γαρδικίῳ τῆς Φθιώτιδος. Ὁ Βενιαμίν ἀναφέρει: «Ἐντεῦθεν (ἐκ Ζητούνιου) πιθανῶς καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ὀθρουσ βλαχικῶν οἰκήσεων, ἀς ἐπεσκέψθῃ, διήμερος πορεία εἶναι εἰς Γαρδικίον, πόλιν κατεστραμμένην καὶ ολίγους ἔχουσαν κατοίκους Ἑλλήνας καὶ Ιουδαίους. Ἐντεῦθεν διήμερος πορεία εἶναι εἰς Ἀρμυλόν (=Ἀλμυρόν) πόλιν μεγάλῃν παρὰ τὴν, μέγα ἐμπορεῖον τῶν Βενετῶν, τῶν Πισατῶν, τῶν Γενουηνοῦν καὶ ἄλλων ἐθνῶν»²².

ΑΛΜΥΡΟΣ

Η ΠΟΛΙΣ αὕτη ἀναφαίνεται ἐν τῇ ιστορίᾳ ἀπὸ τοῦ Θ' μ.Χ. αἰῶνος, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Χριστιανικῶν Φθιωτίδων Ὡθῶν. Πιθανώτατα πρὶν θὰ ὑπῆρξε ὡς μικρὰ παρὰ τὴν πόλιν ἡ κόμη ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπιγραφῆς ἐπιτυμβίου παλαιοχριστιανικῆς, μετὰ δε τὴν καταστροφὴν τῶν Φθ. Ὡθῶν ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς Νέας Ἀγγιάλου προσηυξήθησαν οἱ κάτοικοι ἐκ τῶν φυγάδων τοῦ Ἀλμυροῦ, οἵτινες ἀνέλαβον ὅλον τὸ ἐμποδῖον τῆς καταστροφῆς πόλεως. Οὕτως ὁ Ἀλμυρὸς κατέστη ἡ ἐμπορικὴ πόλις τῆς Θεσσαλίας καὶ τρίτη τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἀκμάσασα μέχρι Τουρκοκρατίας. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἦτο ἐδρὰ ἐπισκόπου²³.

Ὁ Βενιαμίν εὗρε 400 Ιουδαίους ἐν Ἀλμυρῷ, ὧν οἱ ἐπισημότεροι ἦσαν ὁ Σὺλοχ, ὁ Ἰωσήφ καὶ ὁ Σολομών. Διήνυσεν δε διήμερον πορείαν, ἵνα ἐκ Γαρδικίου φθάσῃ εἰς αὐτόν²⁴.

Κατὰ ταῦτα δεόν να ἀναμεινωμεν Εβραϊκὰς ἐπιγραφὰς ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης μεγαλοπόλεως τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ ἐρεῖπια Συναγωγῶν²⁵.

ΚΡΙΣΑ (Χρυσό)

ΠΡΟΧΩΡΟΥΝΤΕΣ νοτιώτερον εις την Στερεάν Ελλάδα φθάνομεν εις Κρίσαν (Χρυσό κατά τον μεσαίωνα και νυν), κατά την οδόν την άγουσαν από Ιτέας εις Δελφούς εν τη αρχαία Λοκρίδι. Εν Κρίση ο Βενιαμίν εύρε κατά τον ΙΒ' αιώνα Ιουδαϊκήν παροικίαν εκ 200 Ιουδαίων, οίτινες έζων εκεί αντάρκεις επί του Παρνασσού και ησχολούντο περί την γεωργίαν εν ταις ιδίαις αυτών χώραις και κτήσεσι, παρέχοντες ούτως υπόδειγμα Ιουδαίων αγρονόμων κατά τον Μίλλερ, δυναμένων να συγκριθώσι προς τους της σημερινής Θεσσαλονίκης Ιουδαίους²⁶.

ΠΛΑΤΑΙΑΙ

ΚΑΤΕΡΧΟΜΕΝΟΙ εις την Βοιωτίαν συναντώμεν τας Πλαταιάς, ένθα κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους θα υπήρχεν Ιουδαϊκή παροικία, ως φαίνεται εκ χαλκού πίνακος εκ Πλαταιών, ον ο μακαρίτης καθηγητής του Πανεπιστημίου Ανδρέας Σκιάς εδημοσίευσεν. Ο πίναξ ούτος ύψους 0,285 και πλ. 0,24 απόκειται εν τω εν Αθήναις Εθνικώ Μουσείω και ανάγεται εις τας αρχάς του Γ' μ.Χ. αιώνας ή τα τέλη του Β'²⁷. Τινά των εν αυτώ ονομάτων, λέγει ο Σκιάς, είναι βαρβαρικά ανατολικά, Συριακόν το Σόεμιος και Εβραϊκόν το Ναζάριος²⁸. Φέρεται δε εν αυτώ και Καπάδοξ και έτερον Αρμένιος και έτερον 'Ιβηρ.

Ο Σκιάς παραδέχεται ότι θα υπήρχεν Ιουδαϊκή παροικία εν Πλαταιαίς, εξ ης και εξ άλλων κατοίκων αλλοεθνών θ' απετελέσθη η αρτισύστατος Χριστιανική εκκλησία εν τη πόλει, ως εκ του βαθμού του εν τη επιγραφή αναφερομένου προσφυτέρου και αναγνώστου δηλούται.

Ο καθηγητής Σκιάς ανεύρεν εν τω εν Βοιωτία ναώ του Αγίου Βασιλείου και εν τη Ωραία Πύλη, αυτού επεστρωμένην ως βαθμίδα πλάκα λευκού μαρμάρου ενεπίγραφον επιτύμβιον μετ' αετώματος (ύψ. 0,20, πλ. 0,50, παχ. 0,08) φέρουσαν κάτωθι Επτάφωτον Λυχνίαν και επιγραφήν:

ΑΧΑΡΑ ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ²⁹

«Εν τη επιγραφή ταύτη, λέγει ο Σκιάς, νομίζω ότι πρέπει να συμπληρωθή το Ιουδαϊκόν όνομα [Ισ]αχάρα. Τις προσεδόκα ότι και μέχρι τούτου του παραβύστου της Ελληνικής γης θα είχαν εισχωρήσει το πολύτεροπον γένος των Εβραίων!».

ΛΕΒΑΔΕΙΑ

Ο ΒΕΝΙΑΜΙΝ δεν αναφέρει κατά τον ΙΒ' αιώνα κοινότητα Ιουδαϊκήν εν Λεβαδεία, φαίνεται όμως πιθανόν ότι εν μεταγενεστέροις χρόνοις υπήρχε τοιαύτη κοινότης, ήτις ήκμασε και επί Τουρκοκρατίας μέχρι των χρόνων της Ελληνικής Επανάστασεως και μέχρι του 1830.

Ο εν Χαλκίδι λόγιος Ισραηλίτης κ. Μποχώρ Φόρνης έχει πληροφορίας παρά προβεβηκότων αξιοπίστων Ισραηλιτών εν Χαλκίδι, ων τινες ήσαν άποικοι εκ Λεβα-

δείας, ότι υπήρχεν εκεί Ιουδαϊκή παροικία. Ο ίδιος ανεύρεν εν Λεβαδεία και τα ερείπια της Συναγωγής και έχει προικοσύμφωνον έγγραφον εν Εβραϊκή γλώσση συνταχθέν εν Λεβαδεία προ 150 και πλέον ετών³⁰.

ΘΗΒΑΙ (Βοιωτίας)

ΔΕΝ ΓΝΩΡΙΖΟΜΕΝ αν ήσαν εγκατεστημένοι Ιουδαίοι εν Θήβαις προ του ΙΒ' αιώνας. Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης κατά τον αιώνα τούτον ανεύρεν εκεί σπουδαιοτάτην παροικίαν αριθμούσαν 2000 Ιουδαίους. Ήσαν δε ούτοι κατά τας ημέρας αυτού οι διασημότεροι των εν πάση τη Ελλάδι μεταξουργών και κατασκευαστών πορφυρών ενδυμάτων³¹. Επίσης μεταξύ των εν Θήβαις Ιουδαίων ήσαν «ικανοί λόγιοι έξοχοι περί την ταλμουδικήν, όμοιοι των οποίων δεν δύνανται να ευρεθώσιν εν όλη τη Ελληνική αυτοκρατορία, εξαιρουμένης της Κωνσταντινουπόλεως»³².

Και μετά ταύτα δε τω 1240 εξηκολούθουν οι Ιουδαίοι εν Θήβαις εξασκούντες την μεταξουργίαν. Γνωρίζομεν προσέτι ότι εν Θήβαις υπήρχον επί των χρόνων Όθωνος Δελαρός Εβραίοι ποιηταί, ων άλλως τε οι στίχοι, κατά τα λεγόμενα υπό αντιπάλου αιοιδού, έγεμον βαρβαρισμών³³.

Εν δε τω Μουσείω Θηβών απόκεινται μεσαιωνικά τινες Εβραϊκά επιγραφαί, πρέπει όμως να μεταφρασθώσι και εκδοθώσιν αύται πανομοιότηπως και εν μεταφράσει.

ΧΑΛΚΙΣ

ΒΕΝΙΑΜΙΝ ο εκ Τουδέλης της Ισπανίας, μεσούντος του ΙΒ' αιώνας, εύρεν εν Χαλκίδι 200 οικογενείας Ιουδαίων³⁴. Ούτοι κατώκουν ανέκαθεν εντός του φρουρίου, εν ιδία συνοικία, έχοντες μιαν Συναγωγήν. Επειδή δ' οι Ισραηλίται της Χαλκίδος ομιλούσι νυν μόνον την Ελληνικήν γλώσσαν, δυνάμεθα εκ τούτου να συμπεράνωμεν ότι η παροικία αύτη ήτο παλαιά, εκ των αρχαιοτάτων εν Ελλάδι Ιουδαϊκών παροικιών.

Οι Ιουδαίοι εν Χαλκίδι περί τα τέλη του ΙΓ' αιώνας (1296 μ.Χ.) δεν είχαν λόγον, ως λέγει ο Μίλλερ, να αγαπώσι την Ενετικήν διοίκησιν, διότι αυτούς μάιστα εβάρυνε το άχθος της φορολογίας. Ότε ηυξήθησαν οι μισθοί των Ενετών συμβούλων, χάριν αποζημιώσεως αυτών, διά την εις αυτούς επιβληθείσαν απαγόρευσιν του εμπορεύεσθαι, διετάχθη η είσπραξις της διαφοράς παρά των Ιουδαίων, οίτινες τω 1304 υπεχρεώθησαν, προς τοις άλλοις, να πληρώνωσι τας δαπάνας της δι' οχυρών τειχών και πυλών οχυρώσεως της μέχρι εκείνου του χρόνου ατειχίστου Ενετικής συνοικίας της Χαλκίδος.

Τω 1373 οι Ιουδαίοι, οίτινες ηναγκάζοντο να συνεισφέρωσι προς οχυρώτερον τειχισμόν της Χαλκίδος εναντίον των Τούρκων, προτίμησαν να ταχθώσιν υπό την άμεσον διοίκησιν του βαλίου, εις ον ήδη επλήρων φόρους 2300 δραχμών περίπου, αντί να εξακολουθώσιν ό-

ντες «Ιουδαίοι των Λομβαρδών», εις ους είχαν πληρώσει μόνον το ήμισυ του ποσού τούτου³⁵.

Το 1410 εις άπαντας τους κατοίκους Χαλκίδος διπλασιάζονται τα τέλη, πλην των Ιουδαίων, εις ους παρέχονται προνόμια, και καταργείται ο φόρος των εστιών, προσωρινώς³⁶.

Τοσαύτα διά τους εν Χαλκίδι Ιουδαίους προ της αλώσεως.

Εν τη Συναγωγή της Χαλκίδος, και δη επί της μεσημβρινής πλευράς του τοίχου του περιβόλου, είναι εντετοιχισμένοι πολλάί Εβραϊκαί επιγραφαί, επίσης προς το βόρειον μέρος της Συναγωγής χαμηλά, επί του τοίχου, κείται εντετοιχισμένη μακρά επιγραφή μνημονεύουσα ιατρού Εβραίου κατά την Ις' εκατονταετηρίδα, καθ' ή ανεκοίνωσε προφορικώς ήμιν ο εν Χαλκίδι μακαρίτης λόγιος Ισραηλίτης Μποχώρ Φόρνης. Ετέρα επίσης μακρά επιγραφή κείται προ του σχολείου της Ιουδαϊκής κοινότητας, παρά την Συναγωγήν. Και εν τω ευρυχώρῳ δε νεκροταφείῳ της εν Χαλκίδι Ισραηλιτικής κοινότητος, επί τάφων, κείνται πολλάί παλαιαί επιγραφαί Εβραϊκαί. Η δημοσίευσίς όλων αυτών ικανόν φως θα επέχεν επί της ιστορίας της εν Χαλκίδι Ιουδαϊκής παροικίας.

Εν τῷ Μουσείῳ επίσης Χαλκίδος κείνται τέσσαρες Εβραϊκαί επιγραφαί. Μία χρησιμοποιεῖται ὡς βαθμὶς τῆς ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος τῆς οικίας Αλεξάνδρῃ, ἐν τῇ ὁδῷ Βώκου.

Εκ τῶν ἐν τῷ μουσείῳ Χαλκίδος ἀποκειμένων Εβραϊκῶν ἐπιγραφῶν μία ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Χρ. Οικονόμου ἐν τῇ τοῦ Μίλλερ - Λάμπρου Ἱστορίᾳ τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (τομ. Α'. σελ. 116). Ἡ ἐπιγραφή αὐτή εἶναι χαραγμένη ἐπὶ κυβολίθου λευκοῦ μαρμάρου, ὀρθογώνιου σχεδόν, παχέος, κανονικῶς τετμημένου, και δη ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψευς. Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης 7 στίχοι εἶναι δυσανάγνωστοι ἐκ τῆς φθοράς τοῦ χρόνου, τοὺς δε ἐπομένους ἀντεγράψαμεν, ὡς ἠδυνήθη νὰ διακρίνη αὐτοὺς ὁ μακαρίτης Μποχώρ Φόρνης. Ἐχουσι δε ὡς ἐξῆς.

ש
והנהגה
...הנהגה
...הנהגה
...הנהגה
...הנהגה
...הנהגה
...הנהגה

Εικὼν 6

Ο Σπ. Π. Λάμπρος παρέδωκε τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἰς ἀνάγνωσιν εἰς ἐβραϊστὰς, τὸν ἐν Βενετία ἀρχιερραβὶνον κ. Λέοντα Luzzato και τὸν ἐν Παρισίοις κ. Μωυσέα Schwab. Καὶ ὁ Λάμπρος ὁμολογεῖ ὅτι, ἔνεκα τῆς φθοράς

τοῦ χρόνου, οὐκ ὅτι οἱ εἶναι ἀφανεῖς και ἐν τοῖς λοιποῖς δε ὑπάρχουσι πολλὰ τα ἀφανῆ και ἀμυδρά. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀναθηματικὴ (votive), καθ' ἃς ἀνακοινώσεις ἔλαβεν ὁ Σπ. Λάμπρος. Καὶ ὁ μὲν Luzzato ἀνέγνω, καίπερ ἀγνοῶν πὺν ευρέθη αὐτῇ, (Negro) ponte, ὁδὸ Schwab Εὐρύτου· ὥστε πρόκειται περὶ τῆς Χαλκίδος. Καὶ ἐν τῇ μνηολογίᾳ συμφωνοῦσιν ἀμφότεροι οἱ ἐρμηνευταὶ ἀναγνόντες τὸν Εβραϊκὸν μῆνα Νισάν (=Ἀπρίλιον), ἀλλὰ διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὸ ἔτος. Ἡ ὀρθότερα ὁμῶς ἀναγνώσις τοῦ ἔτους εἶναι ἡ τοῦ Luzzato, ἣν παρεδέχθη και ὁ Μποχώρ Φόρνης, ἥτοι τὸ καθ' ἡμᾶς ἔτος 1523³⁷.

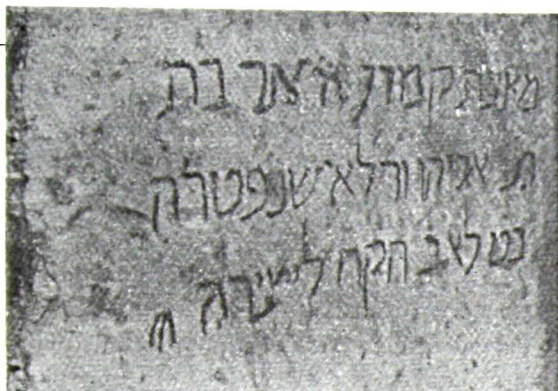
Ὁ Μποχώρ Φόρνης μοι ἔδωκε τὰς ἐξῆς πληροφορίας περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης. Ἦτο, λέγει, ἐντετοιχισμένη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πύλῃ τοῦ φρουρίου Χαλκίδος, τῇ λεγομένη «Κάτω Πόρτᾳ»· ἐκεῖτο ὁμῶς ἀνεστραμμένη ἐν τῇ ἀψίδι τῆς πύλης. Ὁ Τομ Τοβ Παριάντα, ἀπεσταλμένος τῆς ἐν Παρισίοις ἐδρευούσης τότε Παγκοσμίου Ἰσραηλιτικῆς Ἐνώσεως, ἐπισκεφθεὶς τὴν Χαλκίδα κατὰ Μάιον τοῦ 1887 (7ην τοῦ Σεβάν μηνός, εορτὴν τῆς Σαβουώθ, ἥτοι Πεντηκοστής) ἀπεκόμισε συν ταις ἄλλαις περὶ Εβραίων Χαλκίδος πληροφορίαις και ἐκτύπον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς³⁸.

Κατεδαφιζομένου τοῦ φρουρίου κατὰ τὸ 1890-1891, τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην παρέλαβεν ἡ Ἰσραηλιτικὴ Κοινότης Χαλκίδος και παρέδωκεν διὰ τοῦ Μποχώρ Φόρνη και τοῦ Συμαντοῦ Σαζή εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος. Ἡ ἐπιγραφή παλαιότερον ἢτο μάλλον ἐνανάγνωστος, ἐγκαταλειφθεῖσα ὁμῶς εἰς τὸ ὑπαίθριον ἐφθάρη και ἴσως συν τῷ χρόνῳ καταστραφῇ τελείως μνημεῖον μεσαιωνικὸν τοιαύτης ἀξίας.

Εν τῷ 4ῳ στίχῳ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται ὁ μῆν Νισάν και τὸ ἔτος 5086 ἀπὸ κτίσεως κόσμου διὰ τῆς φράσεως: Γιαρέαχ και χόδες, Νισάν ἐπς' (=5086 ἀπὸ κτίσεως κόσμου) συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸ τοῦ ἔτους 1326 μ.Χ. Ἐν δὲ τῷ 6ῳ στίχῳ ἀναφέρεται ἡ πόλις Ἀγριπτόν, ἥτις εἶναι ἡ Χαλκίς. Ἡ λέξις Ἀγριπτόν ἀναφέρεται εἰς πάντα τὰ ἐπίσημα κατὰ τὸ παρελθόν και νῦν ἔγγραφα και προικοσημφωνα τὰ συντασσόμενα ἐν Χαλκίδι (διὰ τῶν ἐβραϊκῶν φράσεων: «Σιανόν μονήμ ακάαλ καδὸς Ἀγριπτόνγια ἀνικρά (ἡ και ἀνικραῖθ σπανίως) ἀγριώμ Χαλκίδα για)».

Κατὰ τὸν Μποχώρ Φόρνην ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ Χαλκίδος ἀποκειμένη και ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι τοῦ Μίλλερ-Λάμπρου (τομ. Α'. 1909 σ. 116) δημοσιευθεῖσα Εβραϊκὴ ἐπιγραφή ἀναγινώσκεται ὡς ἐξῆς: Στίχ. 3 πενιμά, στίχ. 4 γνυ λιβριάθ βαυ πέε σεναθ Νισάν λεγιαρέαχ, στίχ. 5 χακάαλ πε; μονήμ σεάνον λεμιγιά, στίχ. 6 Ἀγριπτόν ακόδες.

2. Στήλῃ ἐξ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ μνημείου εὐλημμένη, ὀρθογώνιος, λευκοῦ μαρμάρου, ἀποκεκρυμμένη ἀπὸ τοῦ μέσου και κάτω ὀλίγον ἀριστερά. Ἐπ' αὐτῆς ἐνεχαράχθη Εβραϊκὴ ἐπιγραφή τριστίχος. Κείται δε ὡς βαθμὶς τῆς ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος τῆς οικίας Αλεξάνδρῃ (ὁδὸς Βώκου 3). Ἡ στήλῃ ἔχει ὕψος 1,22, πλάτος 0,41, πάχος

Εικόνα 7

0,17 γραμ. ύψος 0,03. Φέρει δύο τόμους άνω και κάτω αρχαίους.

«Επιτύμβιος της Εσθήρ θυγατρός Ελγιάσου (=Ηλιού) Βρίλα (ή Βρέλα) αποβιώσας την 29ην (ή 9ην) Αβ, 5108 (=ΕΡΗ') από κτίσεως κόσμου (λιτσερά)⁹⁹.

Κατά την μετάφρασιν, το έτος αντιστοιχεί προς το 1349 μ.Χ. Ωστε η επιγραφή είναι 584 ετών, αρχούντως αρχαία.

3. Ετέρα πλαξ λευκού μαρμάρου, ορθογώνιος, αποκεκρουμένη ολίγον κατά την αριστεράν γωνίαν. Φέρει τε-

Εικόνα 8

τράστιχον Εβραϊκήν επιγραφήν και αύξοντα αριθμόν ευρετηρίου Μουσείου Χαλκίδος 321.

Μετάφρασιν της επιγραφής ταύτης δεν έχομεν. Η μετάγραφη όμως είναι πιστή.

4. Στήλη μακρά, μέλανος πωρίνου λίθου, ορθογώνιος και ακατέργαστος, κειμένη εν τω Μουσείω Χαλκίδος υπ. αρ. ευρετηρίου 319. Φέρει εξ στίχους γραμμάτων ευμεγέθων, ών το μείζον ύψος είναι 0,05 -0,06.

5. Εν τη δευτέρα παραλιακή οδώ είναι εντετοιχισμένον τεμάχιον λευκού μαρμάρου παρά τι αρτοποιείον, αποκεκρουμένον κατά την δεξιάν και άνω αριστεράν γωνίαν, έχον επιπεδόγλυφον διακόσμησιν. Εν αυτώ υπάρχει κύκλος διά τεθλασμένης γραμμής, όστις περιβάλλει έτερον κύκλον τεμνόμενον εις εξ ημικύκλια· ούτος δε πάλιν περιβάλλει πολύγωνον εξάγωνον· εντός δε του πολύγωνου κείται το Ιουδαϊκόν σύμβολον, η λεγομένη πεντάλφα ή εξάλφα, ήτοι δύο τρίγωνα ανεστραμμένα αντιθέτως και επιτεθειμένα το εν επί του άλλου. Οι Ιουδαίοι λέγουσιν ότι τούτο συμβολίζει

הנה צירזמצב
קבורת צהות צב
חמדה בחורות הירה
סוירה לפ נאמדה אצדר
שטבטיא כיטוסם זלמי
ילש נ פטר חכעם מה שלם
רור

Εικόνα 9

την ασπίδα του Δανίδ, άλλοι δε διισχυρίζονται ότι συμβολίζει το αγαθόν και πονηρόν πνεύμα, το φως και το σκότος. Όπως και αν έχη το πράγμα, το σύμβολον τούτο είναι το διακριτικόν θρησκευτικόν σύμβολον των Ιουδαίων τιθέμενον εις τας Συναγωγάς, τας σφραγίδας κ.λπ.

Η φέρουσα δε το σύμβολον τούτο πλαξ, κατά τον Μποχώρ Φόρνην, θα έκετο εντετοιχισμένη εν μεσαιωνική τινι Συναγωγή της Χαλκίδος.

Εικόνα 10

Σημειώσεις

1. Λουκ. Β', 1 - Πράξ. Ις', 12 - 40.
2. Πράξ. ΙΖ', 1 - 10.
3. Πράξ. ΙΖ', 14 - 15 και εξ.
4. Πράξ. ΙΗ', 1.
5. Ρωμ. Ις', 11.
6. Th. Homolle, Bulletin de Corresp. Hellen XXI, 1897, σ. 152 και εξ. και Ν. Ι. Γιαννοπούλου. Η Υπάτη κατά την αρχαιότητα, εν τη Αρμονία, τομ. Α', σ. 637 - 638. Πρβλ και του αυτού, Δελτίον Ιστ. και Εθνολ. Εταιρ. τόμ. Ζ'. 1917, σ. 411 και εξ.
7. Η Εκκλησία εορτάζει την μνήμην αυτού τη 28 Μαρτίου (ιδέ Μηναιόν Μαρτ. 28). Πρβλ. Ζωσ. Εσφιγμένιτου «Προμηνεύς» Ε', σ. 406.
8. Πβ. Ν. Ι. Γιαννόπουλον εν Επετηρίδι του Φιλ. Συλλόγ. «Παρνασσού», τόμ. 1, 1902 σ. 248 (αρ. 2 - 3). Πρβλ. και Δελτίον Ιστ. και Εθνολ. Εταιρ. τομ. Ζ', 1917 σ. 453 - 457 αρ. 9 - 11α.
9. Γ. Λαμπάκη, Κατάλ. Χριστ. Αρχαιολ. Μουσείου, 1906, αριθ. 5178 σελ. 68, ειχ. 9.

10. Inscriptiones Graecae, τόμ. IX, μέρος 2ον αριθ. 985, μέχρι του αριθ. 990.
11. Πρβλ. Ν. Γεωργιάδου, Θεσσαλία, 1880, σ. 243. Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Φθιωτικά, 1891, σ. 13. Μύλλερ - Λάμπρου, Ιστορ. Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι, τόμ. Α', σ. 13. Ν. Ι. Γιαννοπούλου, Η Μεσαιων. Φθιώτις κ.λπ., Δελτίον Ιστ. και Εθνολ. Εταιρ. τόμ. Η', σ. 39.
12. Σπ. Π. Λάμπρου, Λόγοι και αναμνήσεις εκ του Βορρά, εν Αθήναις 1909, σελ. 149. Ο κ. Φαίδων Κουκουλές εν επιτολή αυτού ευμενώς μοι ανακινώσατο προ πολλού ό- τι διατριβήν περί Εβραίων εν Κρήτη επί Ενετοκρατίας εδημοσίευσεν ο Στ. Ξανθουδίδης εν τη Κρητική Στοά του 1909 και ο κ. Ν. Βέης περί Εβραίων του Μυστρά εν τω Νουμά, (τόμ. 3 αρ. 166) ας αγνοούμεν. Πβ. νυν και Α. Ανδρεάδου, Οι Εβραίοι εν τω Βυζαντινώ κράτει εν Επετηρίδι Εταιρ. Βυζ. Σπουδών τόμ. ζ' σ. 23 κεξ'. Ημείς θα περιορισθώμεν μόνον εν τη ανατολ. Στερεά Ελλάδα και Ευβοία.
13. Η ιουδαϊκή Συναγωγή και συνοικία εν Λαρίση κείται από του κέντρου της πλατείας μέχρι του Πηνειού κατά το ΒΔ τμήμα της πόλεως. Από των αρχών της ΙΕ' εκατοντ. και εξής η Ισραηλιτική και Τουρκική συνοικία Λαρίσης ουδεμίαν υπέστησαν βλάβην, επομένως δέον να υπάρχωσιν έγγραφα παλαιά εν τη Ισραηλιτική Κοινότητι Λαρίσης.
14. Εδημοσιεύθη το πρώτον υπό Α' Σπυριδάκι, Δελτίον της εν Αλμυρώ Φιλάρχ. Εταιρ. «Όθρυος», τεύχ. Δ', 1901, σ. 37, αρ. 2 - Πρβλ. και Ν. Ι. Γιαννοπούλου Byzantinische Zeitschrift, τόμ. XXI, 1912, σ. 160, αρ. 15 - Περί δε της Επταπόρου Λυχνίας ιδέ Garucci, Cimiterio ebreo de vigna Randanini και Ν. Βέη, Αρχ. Εφημ. 1911, σ. 105.
15. Πβ Ν. Ι. Γιαννόπουλου εν Byzant, Zeitschr. XXI, 1912, σ. 155, αρ. 6.
16. Ν. Ι. Γιαννόπουλος εν Byzant - Neugriech. Jahrbücher tom. I, 3 - 4, σελ. 386, αριθ. 1.
17. Εν τη πρώτη δημοσιεύσει της περιγραφής ταύτης, ένθ' ανωτέρω (σημ. 2) εξελέμβον αυτήν ως παλαιοχριστιανικήν, νεωτέρα όμως εξέτασις αυτής έπεισεν ημάς ότι η δευτέρα μονογραμματικώς εκφερομένη λέξις ΡΑΒ δέον να συμπληρωθή εις ΡΑΒ[ΒΙΝΟC]. Ο κ. Γ. Σωτηρίου εν τω έργω του αι Χριστιανικάί Θήβαι της Θεσσαλίας κατά τας εν Νέα Αγχιάλω ανασκαφάς, σ. 22.24 φρονεί ότι η πλίνθος εχρησίμευεν ως σήμα εργοστασίου, και τα επ' αυτής γράμματα επομένως είναι δηλωτικά του εργοστασίου τούτου.
18. Μύλλερ - Λάμπρου, Ιστορ. Φραγκοκρ. εν Ελλάδι tom. Α', σ. 13.
19. Μύλλερ - Λάμπρου, Ένθ' αν. σ. 13.
20. Ιω. Βορτσέλα, Φθιώτις, Αθήναι 1907, σ. 266, σημ. β'.
21. Ο Βενιαμίν μνημονεύει πρώτον την Ραβέννικαν, είτα το Ζητούνιον και τρίτον το Γαρδίκιον. Εν Θεσσαλία υπάρχει τοπωνυμία Ρεβέννια, ήτοι η λοφώδης χώρα της Θεσσαλίας η χωρίζουσα τας πεδιάδας Φαρσάλων και Καρδίτσης από της πεδιάδος Λαρίσης.
22. Archer, Itineraire de Benjamin de Toudèle, p. 248. Ι. Βορτσέλα, Φθιώτις η προς νότον και Όθρυος, Αθήναι 1907, σελ. 265 - 266.
23. Πρβλ. Karl Hopf, VI, 163, Κ. Παπαρηγοπούλου, Ιστ. του Ελλ. Έθνους, τόμ. Δ' σελ. 600, 605, εκδ. α'. Ν. Γιαννοπούλου, Φθιωτικά, Αθ. 1891, σ. 55 - 56. Του αυτού, Οι δύο Μεσαιωνικοί Αλμυροί και ο νυν εν Επετηρίδι Φιλ. Συλλ. Παρνασσού tom. Η', 1904. Του αυτού, η Μεσαιωνική Φθιώτις και τα εν αυτή μνημεία, Δελτίον της Ιστ. και Εθνολ. Εταιρ. τόμ. Η', 1992, σελ. 38 και εξής.
24. Ν. Γεωργιάδου, Θεσσαλία, 1880, σ. 121 και 337 - Μύλλερ - Λάμπρου, Ιστορ. Φραγκοκρ. εν Ελλάδι, τόμ. Α', σ. 13 και εξής. Η πορεία του Βενιαμίν είναι 4 - 5 ωρών εκάστην ημέραν διότι εκ Ραβεννίκης μιας ημέρας πορείαν διήνυσεν εις Ζητούνιον εντεύθεν μετά διήμερον πορείαν έφθασεν εις Γαρδίκιον και εκ Γαρδικίου μετά διήμερον πορείαν έφθασεν εις Αλμυρόν. Γνωρίζομεν δε ότι το Γαρδίκιον απέχει του Αλμυρού 6 - 7 ώρας' επίσης εκ Ζητούνιου (Λαμίας) απέχει 8 ώρας. Αι πορείαι αύται δύνανται να διανυθώσιν εν μια ημέρα' αλλ' ο Βενιαμίν εβιάζε 4 - 5 ώρας την ημέραν.
25. Η ανωτέρω παρατεθείσα υπ' αρ. 2 επιτύμβιος Εβραϊκή επιγραφή του Μουσείου Αλμυρού προέρχεται αναμφιβόλως εκ Τσεγγελίου, όπου ήτο ο μεσαιωνικός Αλμυρός, διότι ευρέθη εν τινι οικία εν Αλμυρώ υπ' ημών, δεν μετηνέχθη δε εκ Φθιωτίδων Θηβών διά την μακρυνήν απόστασιν.
26. Μύλλερ - Λάμπρου, Ιστορ. της Φραγκοκρ. εν Ελλάδι, τόμ. Α' σελ. 13.
27. Πβ. Ανδρεάν Σκιάν εν Αρχαιολογική Εφημερίδι 1917, 163 - 165.
28. Πρβλ. Harnack, Mission und Aus breit des Chistianismus, τ' όμ. I, 337 και εξής. Παρά Σκιά, ένθ' ανωτέρω.
29. Πβ. Lolling - Καστριώτην εν Αρχαιολ. Εφημ. 1899, σελ. 59.
30. Το προικοσύμφωνον τούτο έδειξεν ημίν μετ' άλλων εγγράφων εν Χαλκίδι τω 1924.
31. Μύλλερ - Λάμπρου, Ιστορ. Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι, τόμ. Α', 13.
32. Μύλλερ - Λάμπρου, Ένθ' αν.
33. Μύλλερ - Λάμπρου, Ένθ' αν. σελ. 135.
34. Μύλλερ - Λάμπρου, Ιστορία της Φραγκοκρ. εν Ελλάδι, tom. Α' σ. 13.
35. Μύλλερ-Λάμπρου, Ένθ' αν. tom. Α' σ. 298 και 340.
36. Αυτόθι, τόμ. Β' σ. 47.
37. Σπ. Π. Λάμπρου, Λόγοι και άρθρα εκ Βορρά, Αθήναι 1909, σ. 150-152.
38. Ο Μποχώρ Φόρνης έγραψε περί της περιγραφής ταύτης εν τη Ισραηλιτική Επιθεωρήσει Αθηνών, έτος Α' . Φυλλάδιον 7-8 (Σβρίου - Νβρίου 1912).
39. Η μετάφρασις εγένετο υπό του Μποχώρ Φόρνη.

[Ο Νικόλαος Ι. Γιαννόπουλος (1869-1945) υπηρξε σπουδαίος αρχαιολόγος, παρ' ότι είχε τη «σηματική» ιδιότητα του κτηματία. Ασχολήθηκε κυρίως με την τεκμηρίωση της ιστορίας της περιοχής του Αλμυρού και ολόκληρης της Θεσσαλίας. Η δημοσιευμένη μελέτη του είναι ανάπτυξη από τον Ζ' τόμο της επιτηρίδος της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών (Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Εστία», 1930). Η εισηγής ανακοίνωση του κειμένου έγινε από τον κ. Βικτ. Κοντονάτσιο - Βόλος].

Η παλαιά εβραϊκή συννοικία, σήμερα Πλατεία Εβραίων Μαρτύρων.

Η επιστροφή των Εβραίων της Ρόδου

- Από τα χιτλερικά στρατόπεδα

Στην έκθεση του διοικητή A.S.Parker περί των πεπραγμένων της Βρετανικής Στρατιωτικής Διοικήσεως Δωδεκανήσου (1/1/1946-31/12/1946) περιλαμβάνονται τα παρακάτω σχετικά με την επανεγκατάσταση των Εβραίων της Ρόδου, που επέστρεψαν από τα χιτλερικά στρατόπεδα. Η έκθεση περιλαμβάνεται στην έκδοση του Υπουργείου Εξωτερικών και του Πανεπιστημίου Αθηνών «Δωδεκάνησος-Η μακριά πορεία προς την ενσωμάτωση», Αθήνα 1996, σελ. 273:

Στις αρχές του 1946 είχε δημιουργηθεί κάποιο πρόβλημα με τα άτομα που έπρεπε να μετακινηθούν από τον τόπο διαμονής τους διότι επρόκειτο να γίνουν κάποιες αλλαγές. Τα θέματα που αφορούν τα Δωδεκάνησα είναι τα κάτωθι:

α) Η επιστροφή των εναπομείναντων Εβραίων στη Ρόδο.

β) Η επιστροφή των Ελλήνων, οι οποίοι τα είχαν εγκαταλείψει κατά την διάρκεια του Πολέμου, στα νησιά της Δωδεκανήσου.

γ) Η επανεγκατάσταση των Ιταλών στην πατρίδα τους, οι οποίοι δεν μπορούσαν να παραμείνουν στα Δωδεκάνησα μετά την πτώση της Ιταλικής Αυτοκρατορίας.

Κατά τη διάρκεια του 1945 έγιναν αρκετές ενέργειες για το δεύτερο και το τρίτο θέμα. Στα τέλη του 1945, 17.765 πρόσφυγες από τα Δωδεκάνησα, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί σε διάφορες χώρες της Μεσογείου, επέστρεψαν και αφομοιώθηκαν, ενώ αντίθετα 595 Ιταλοί αξιωματικοί και οι οικογένειές τους έφυγαν για την Ιταλία. Στην Ρόδο δεν επέστρεψε κανένας Εβραίος. Η κοινότητα της Ρόδου αποτελείτο, μέχρι το 1944, από 1.700 άτομα τα οποία στην Κατοχή υπόκεινταν σε άδικους νόμους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τους μεταχειριζόνταν άσχημα. Όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν τα νησιά άρχισαν να χρησιμοποιούνται οι ναζιστικές μέθο-

δοι εξόντωσης. Τον Απρίλιο του 1944 τα μέλη της Εβραϊκής Κοινότητας Ρόδου, εκτός από 40 άτομα που είχαν τουρκικό διαβατήριο, στάλθηκαν σε στρατόπεδο στην Αθήνα, έπειτα στη Θεσσαλονίκη και κατέληξαν στο Αουσβίτς όπου θανατώθηκαν οι περισσότεροι σε θαλάμους αερίων. Είναι γνωστό ότι στη Θεσσαλονίκη πήγαν αρχικά 1.659 άτομα από τα οποία μόνο 303 ανακαλύφθηκε ότι επέζησαν. Στο τέλος του 1945, 250 άτομα πήγαν στη Ρώμη, 38 ζήτησαν να επαναπατριστούν στα Δωδεκάνησα και οι υπόλοιποι προτίμησαν να πάνε σε συγγενείς τους σε διάφορα μέρη του κόσμου. Κατά τον Φεβρουάριο ζήτησαν να επιστρέψουν στα Δωδεκάνησα και άλλα 22 άτομα. Από το σύνολο των 60 ατόμων που θέλησαν να γυρίσουν στα Δωδεκάνησα τα 55 πήγαν στην Ρόδο. Η άφιξη τους στο νησί έγινε τμηματικά ως εξής: 14 άτομα έφθασαν στις 20 Μαΐου, 7 στις 3 Ιουνίου, 4 στις 4 Ιουλίου, 2 στις 8 Ιουλίου, 9 στις 17 Αυγούστου και 3 τον Σεπτέμβριο. Κατά την άφιξή τους στο νησί φάνηκε ότι η φυσική τους κατάσταση ήταν σχετικά καλή, παρ' όλα αυτά ήταν εμφανή τα σημάδια των κακουχιών αλλά και των σοβαρών πνευματικών καταπονήσεων που είχαν υποστεί. Πρόσφατη έκθεση του Προέδρου της Εβραϊκής Κοινότητας Ρόδου αναφέρει ότι όλοι συνέρχονται από τα σημάδια που τους άφησαν οι ναζιστικές θηριωδίες.

ΙΑΚΩΒΟΣ ΣΤΡΟΥΜΣΑ:

Ο Βιολιστής του Άουσβιτς

Ο Ιάκωβος Στρούμσα παίζει βιολί από τα μικρά του χρόνια στη Θεσσαλονίκη, από τότε που πήγαινε στο Ωδείο Γραικού. Και ίσως το βιολί ήταν εκείνο που του έσωσε τη ζωή, καθώς μόλις έφθασε στο στρατόπεδο του Μπιρκενάου, τον Μάιο του 1943, τον διάλεξαν και τον κατέταξαν σαν «πρώτο βιολί» στην ορχήστρα του στρατοπέδου.

«Τι ήταν η δουλειά μας; Κάθε πρωί, ενώ κάθε κομάντο άρχιζε να οργανώνει τη δουλειά της ημέρας, εμείς, οι μουσικοί της ορχήστρας έπρεπε να τρέξουμε για να πάρουμε τα όργανά μας και να ανεβούμε στη σκηνή, η οποία βρισκόταν στην κύρια είσοδο του στρατοπέδου. Μόλις ακουγόταν το σφύριγμα, η ορχήστρα άρχιζε να παίζει, ενώ οι αιχμάλωτοι ξεκινούσαν την πορεία τους. Ακουγόταν μια κραυγή: «Mutzen» και οι πρώτοι εκατό όμηροι της φάλαγγας χαιρετούσαν βγάζοντας τον μπερέ τους».

Είναι περίπου είκοσι χρόνια που ο Ιάκωβος Στρούμσα θεωρεί ως ιερή αποστολή του να δίνει την μαρτυρία του για το Ολοκαύτωμα.

Για πολλά χρόνια συνεργάστηκε θελοντικά με το Ίδρυμα Έρευνα για το Ολοκαύτωμα Γιαντ Βασέ της Ιερουσαλήμ, και συχνά κάν ομιλίες σε πανεπιστήμια, ινστιτούτα και γενικά σε ομάδες νέων σ Ισραήλ και το εξωτερικό.

Αναμνήσεις από τη Θεσσαλονίκη

Ο Ιάκωβος Στρούμσα θυμάται με νοσταλγία την προπολεμική Θεσσαλονίκη: «*Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, η οποία νομαζόταν «μικρό Ισραήλ στη Διοπορά», αποτελείτο από περίπου 70.000 άτομα και διέθετε θρησκευτικά σχολεία, Συλλόγους, Ραβί*

νους, Ιδρύματα παιδείας, φιλανθρωπικά κ.α. Ήταν μια εβραϊκή, παραδοσιακή και βαθιά θρησκευτική, Κοινότητα στην ψυχή της, και συγχρόνως κοσμοπολίτικη ως προς την κοινωνική ζωή της και τις σχέσεις της με το εξωτερικό περιβάλλον».

Ο Ιάκωβος Στρούμσα όταν τελείωσε το γαλλικό γυμνάσιο της Θεσσαλονίκης έφυγε για την Γαλλία για να σπουδάσει μηχανολογία. Όταν γύρισε στην Ελλάδα με το δίπλωμα του ηλεκτρολόγου μηχανικού, όλη η οικογένειά του τον περίμενε στη Θεσσαλονίκη. Ήταν η τελευταία φορά που τον περίμενε κάποιος... όταν θα ξαναγυρίσει το 1945 από τα στρατόπεδα κανείς δεν θα τον περιμένει πουθενά: όλοι οι δικοί του, εκτός από τη νεώτερη αδελφή του, θα έχουν εξοντωθεί.

«Το πρόγραμμα της καταστροφής του εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης αρχίζει στις 11 Ιουλίου 1942, όταν φθάνει στην πόλη η Επιτροπή Ρόζενμπεργκ, με επικεφαλής δύο SS, τους Dieter Wiszlieeny και Alois Bruner, τους δύο περίφημους βοηθούς του Αϊχμαν. Οι νόμοι της Νυρεμβέργης εφαρμόζονται σκληρά στη Θεσσαλονίκη: απαγορεύσεις τηλεφώνου, κατασχέσεις ραδιοφώνων, απαγόρευση χρησιμοποίησης των μέσων κυκλοφορίας, απαγόρευση της κυκλοφορίας από τις 6 το απόγευμα μέχρι τις 6 το πρωί, υποχρεωτικό το να φέρουν οι Εβραίοι στο πέτο τους το Αστρο του Δαβίδ κ.λπ.».

«Την ίδια ημέρα οι ελληνικές εφημερίδες ειδοποιούν τους Εβραίους (άνδρες από 16 έως 45 ετών) να παρουσιαστούν το Σάββατο 11 Ιουλίου του 1942 στην πλατεία Ελευθερίας στις 9 το πρωί. Περισσότεροι από 9.000 άνδρες, μεταξύ των οποίων ο αδελφός μου και εγώ, παρουσιάστηκαν σε εκείνη την πρόσκληση. Εκεί ακούγονταν φωνές ... Μερικοί νέοι υποχρεώθηκαν να κάνουν ορισμένες εξευτελιστικές, γυμναστικές ασκήσεις ενώ όλα τα παράθυρα γύρω από την πλατεία ήταν γεμάτα από κόσμο που παρακολουθούσαν το θέαμα. Μερικοί έπεφταν κάτω θύματα των κακουχιών και του ήλιου. Οι Γερμανοί έριχναν κρύο νερό στα πρόσωπά τους για να σκωθούν και να συνεχίσουν.

Οι Εβραίοι έπρεπε να ξαναπαρουσιαστούν μετά από δύο ημέρες. Ο αδελφός μου Guy κι εγώ αποφασίσαμε να μην πάμε σ' αυτή τη δεύτερη πρόσκληση. Κάναμε καλά, διότι εκείνη την ημέρα, πήραν ένα μεγάλο αριθμό Εβραίων και τους έστειλαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδος, σε καταναγκαστικά έργα. Πολλοί από εκείνους δεν γύρισαν ποτέ πίσω, έπεσαν θύματα της κακής υγιεινής, των δύσκολων συνθηκών εργασίας και της έλλειψης ιατρικής περίθαλψης. Η Ισραηλιτική Κοινότητα τότε αναγκάστηκε να πληρώσει ένα αστρονομικό ποσό (ένα δισεκατομμύριο δραχμές) για να αντικατασταθούν οι Εβραίοι με άλλους εξειδικευμένους εργάτες, χωρίς βέβαια αποτέλεσμα.

Σκεπτόμουν ότι ο σκοπός των Γερμανών ήταν αφ'

ενός να τρομοκρατήσουν τους Εβραίους, παίρνοντας τους άνδρες σε αναγκαστικά έργα και αφ' ετέρου να καταστρέψουν την Κοινότητα υποχρεώνοντάς την να πληρώσει πολλά χρήματα για την άπελευθέρωσή τους. Αλλά κανείς δεν τολμούσε να σκεφθεί ότι όλα αυτά ήταν μόνον η αρχή για ένα μεγαλύτερο κακό.

Την ίδια εποχή οι Γερμανοί βεβήλωσαν και κατέστρεψαν το ιστορικό εβραϊκό κοιμητήριο της Θεσσαλονίκης, του οποίου η χρονολογία ίδρυσης ανερχόταν στον 15ο αιώνα. Τον Φεβρουάριο του 1943 δημιουργήθηκε το Γκέτο στην περιοχή Βαρώνων Χιως, στο μέρος όπου βρισκόταν μια εβραϊκή συνοικία απέναντι από τον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό. Την Κυριακή 14 Μαρτίου 1943, οι γερμανικές Αρχές διέταξαν τον Αρχιραββίνο Κόρετς να καλέσει στη Συναγωγή όλους τους κατοίκους του Γκέτο και να τους ανακοινώσει ότι σύντομα θα αναχωρήσουν για την Κρακοβία. Η συγκέντρωση έγινε στις 11 π.μ. Όλοι ήταν παρόντες. Ο Αρχιραββίνος ανακοινώνει ότι η μεγάλη Κοινότητα της Κρακοβίας θα μας δεχθεί σαν αδελφία: «Καθένας από εσάς θα βρει εργασία σύμφωνα με τις επιθυμίες του και σύμφωνα με την πείρα του». Πολλοί ξέσπασαν σε κλάματα. Η σκηνή ήταν ανυπόφορη. Κανείς δεν ήλπιζε πια τίποτα. «Ο ουρανός είναι κουνφός στις προσευχές», γράφει ο Μιχαήλ Μόλχο στο *In Memoriam*. Η Κοινότητα ετοιμάζεται για το μεγάλο ταξίδι στην Κρακοβία. Δίνουν και ένα *τσεκ*, υπογεγραμμένο από την Γκεστάπο, αξίας 600 σλότι, το οποίο έπρεπε να πληρωθεί σε δραχμές. Η τραγικωμωδία συνεχίζεται ως την τελευταία στιγμή!...

Οι εκτοπίσεις συνεχίζονταν: κάθε δύο - τρεις ημέρες 3.000 άτομα... Εμείς που ζούσαμε στην άλλη άκρη της πόλης είχαμε δεχθεί την ιδέα ότι θα ερχόταν και η σειρά μας που θα πηγαίναμε να ενωθούμε με τα αδελφια μας της Πολωνίας! Η Θεσσαλονίκη δεν είχε την παραμικρή ιδέα για το τι γινόταν στη Βόρεια Ευρώπη και βέβαια κανείς δεν ήξερε ότι εκείνη την εποχή η Κρακοβία ήταν «*Judenrein*» (άδεια από Εβραίους)».

Ζωή και θάνατος στα στρατόπεδα

Οι εκτοπίσεις συνεχίζονται και τον Μάιο του 1943. Η οικογένεια του Ιακώβου Στρούμσα ήταν μεταξύ των τελευταίων που έφυγαν. «...Όταν φτάσαμε στο Μπίρκενάου δεν καταλάβαινα που βρισκόμουν. Ήμουν ζαλισμένος από τις φωνές, ξαφνιασμένος από το πρωινό κρύο (ήταν νύχτα ακόμα), θαμπωμένος από τα φώτα, με χώρισαν από τη γυναίκα μου, η οποία τότε ήταν έγκυος οκτώ μηνών. Ακόμη θυμάμαι πως, ενώ περπατούσα σαν τρελός ανάμεσα από τις σιδηροδρομικές γραμμές, μας διέταξαν να χωρισθούμε οι νέοι από τους γέροντες και πως αγκάλιασα τον πατέρα μου για τελευταία φορά, χωρίς να ξέρω ότι ήταν πράγματι η τελευταία. Σε μια άκρη ήταν σταθμευμένα φορτηγά με

το σήμα του Ερυθρού Σταυρού. Για μια στιγμή σκέφτηκα ότι προορίζονταν για τη μεταφορά των ηλικιωμένων και των γυναικών, ενώ εμείς οι νέοι θα μπορούσαμε να βαδίσουμε. Τίποτα το τόσο τρομερό... Οι Γερμανοί σκέφτονται για όλα!...»

Η θέση του ως μουσικού στην ορχήστρα τον βοήθησε να επιβιώσει, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό. Αργότερα ο Ιακ. Στρούμσας μεταφέρθηκε στο Άουσβιτς: «εκεί με έστειλαν σε δουλειές τόσο βαριές που φοβόμουν πως δεν μπορούσα να επιβιώσω, μου φαινόταν πως έχανα τις δυνάμεις μου».

«... Μια ημέρα είδα έναν ψηλό αξιωματικό των SS να με δείχνει από μακριά (αργότερα έμαθα ότι επρόκειτο για έναν μηχανικό, συνταγματάρχη των SS). Ενστικτωδώς έτρεξα μπροστά του και του είπα στα γερμανικά: «Είμαι διπλωματούχος μηχανικός και θα ήθελα μια δουλειά που να αφοδεύει στην τεχνική μου ειδικότητα».

Εκείνη τη στιγμή νόμιζα ότι θα με σκότωνε επί τόπου για να με τιμωρήσει για την τόλμη που είχα να παρουσιαστώ μπροστά του. Με έβρισε άγρια και μετά με ρώτησε με περισσότερη ηρεμία αν είμαι πράγματι διπλωματούχος μηχανικός. Απάντησα καταφατικά και ο βοηθός του με διέταξε να πληθώ και να παρουσιαστώ στο γραφείο του σε δεκαπέντε λεπτά. Η καινούργια μου θέση ως μηχανικός στο εργοστάσιο μου επέτρεψε να σώσω και πολλούς άλλους που τους έπαιρνα μαζί μου να εργαστούν κι έτσι απέφυγαν την εργασία στους δρόμους όπου κινδύνευαν να πεθάνουν από την κακοκαιρία και την κακομεταχείριση.

Στις 18 Ιανουαρίου 1945 ήταν «η πορεία του θανάτου»:

Ήταν 6 το απόγευμα όταν βγήκαμε από το Άουσβιτς. Είχε νικτήσει και δεν ήμασταν εφοδιασμένοι για να βαδίσουμε στο κρύο και στο χιόνι. Οι SS που μας φρουρούσαν και από τις δύο μεριές του δρόμου ήταν ντυμένοι ζεστά. Οι διαταγές ακούγονταν απ' όλες τις μεριές «Schnell, schneller». Έπρεπε σχεδόν να τρέχουμε. Και τότε τότε ακούγαμε έναν πυροβολισμό. Όποιος είχε την ατυχία να σταματήσει, έστω και για μια στιγμή, σκοτωνόταν χωρίς λύπη. Στα δεξιά μου κρατούσα από το χέρι το σύντροφό μου και δεν τον άφηνα. Ξαφνικά ακούσαμε έναν πυροβολισμό ακριβώς πίσω μας. Ο σύντροφός μου μου λέει στα ισπανικά «No te aboltes» (μη γυρίσεις). Με εκείνες τις συνθήκες έπρεπε ή να βαδίσουμε ή να πεθάνουμε. Αυτή η πορεία μας οδήγησε στο στρατόπεδο Μαουτχάουζεν.

...Φυλακισμένοι στο Μαουτχάουζεν πέρασαν μερικοί μήνες μέχρι την απελευθέρωση. Όποιος με ρωτάει σήμερα πώς μπόρεσα να αντέξω τέτοιες δύσκολες συνθήκες, απαντώ «Δεν ξέρω, δεν θυμάμαι πια».

Ο Ιακ. Στρούμσα απελευθερώθηκε από τους Αμερι-

κανούς στις 8 Μαΐου 1945. Μετά την απελευθέρωση για τον Ιάκωβο Στρούμσα - όπως και για το 96% των Εβραίων της Θεσσαλονίκης - δεν υπήρχε κανείς πιστή Θεσσαλονίκη να τον περιμένει. Συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι και βρήκε στη συμπλήρωση των επαγγελματικών ικανοτήτων του τη μόνη διέξοδο στους εφιάλτες που τον κυνηγούσαν μέρα-νύχτα.

Ο Ιακ. Στρούμσας ξαναπαντρεύτηκε μετά τον Πόλεμο, απέκτησε τρία παιδιά και σήμερα ζει στο Ισραήλ έχοντας αφιερώσει τη ζωή του στη διδασχία της νέας γενιάς, ώστε να μην ξανασιμβούν στην ιστορία του ανθρώπου άλλα Ολοκαυτώματα.

«Ο βιολιστής του Άουσβιτς»

(Στον Ζακ-Ιακώβ Στρούμσα, εκ Θεσσαλονίκης)

Τον Μωσέ Λίβα

Με τίτλο «Ο βιολιστής του Άουσβιτς», σε ποιητική συλλογή του Ισραηλινού ποιητή - πρεσβευτή κ Μωσέ Λίβα δημοσιεύεται το παρακάτω ποίημα αφιερωμένο στην τραγική εμπειρία από τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως του Ιακ. Στρούμσα. Το ποίημα έχει μεταφραστεί σε οκτώ γλώσσες και στα ελληνικά από την κα Ρένα Μόλχο.

Κάθε πρωί
Ακόμα κι' όταν σιμβαίνει
να μην είχα εφιάλτες
Όταν ο κρύος ιδρώτας
δεν μ' έχει ξυπνήσει
Όταν δε σηκώνομαι
με τρόμο
Απειλημένος από τα SS
Κάθε πρωί

Αναρωτιέμαι
Πού θα πάω σήμερα;
Ντύνομαι, πίνω το τσάι
Ανάβω τη μηχανή
Και ξεκινώ
Για πού;

Η μηχανή μουγκρίζει
Το τοπίο αλλάζει
Ο σηματοδότης, η λεωφόρος
Η αηφορία του λόφου,
στο βουνό
Η ανοικτή πύλη,
Κάθε πρωί
YAD VASHEM
Μουσείο του Ολοκαυτώματος.
Το ίδιο βουητό
οι ίδιες φωνές

οι ίδιες νότες
η ίδια μελωδία
Το εμβατήριο
Καίγεται ο λαός στις φλόγες
η μελωδία οδηγεί το αυτοκίνητό μου
με παρασύρει
όπως ο μαγνήτης
όπως ένα αστάλινο καλώδιο
όπως μια αλυσίδα στον τροχό
στο YAD VASHEM.

Η αιώνια φλόγα
στο βωμό της μνήμης
Κεριά,
Αίθουσα ονομάτων
Φωτογραφίες, εικόνες,
μάτια, δόντια χρυσά ξεριζωμένα, μαλλιά,
οι θάλαμοι αερίων,
οι φούρνοι, τα κρεματόρια
Και οι Εβραίοι σε ριγωτές στολές
σπρώχνοντας πτώματα
Γυμνές γυναίκες, που προσπαθούν
να σκεπάσουν τη γύμνια τους
στην άκρη του λάκκου.
Λείπουν μόνο η οσμή, ο καπνός
και οι μελωδίες.

Τι σημαίνει ο θόρυβος;
ο ρυθμός των βημάτων;
«LINKS», αριστερά, μαρς
το μαστίγιο, ο πυροβολισμός
«Η εργασία ελευθερώνει»
γράφει η πινακίδα
πάνω στην πύλη
Και στον περίγυρο, τείχη, σκυλιά
και σύρμα αγκυλωτό.
Έχει ακόμα ονόματα και αριθμούς
Ένα χέρι, πολλά
Και στην παρέλαση αυτή
ποιος έρχεται, ποιος πάει
από πού, και για πού;

Επαιξα βιολί εκεί
με διάλεξα για την ορχήστρα
που καθημερινά συνόδευε
με μουσική
αυτούς που οδηγούνταν
στους θαλάμους αερίων
προς το κατώφλι του τίποτα
στον τόπο
που γλιτωμό και γυρισμό δεν έχει
Εκεί όπου αποσύρονται πτώματα
για τα χροματόρια.

Δεν είναι ανάγκη πια να τρέχεις
 δεν έχεις ποιον να φοβηθείς
 κι όμως εκείνη η μουσική, ακόμα
 στο μυαλό μου, κάθε μέρα
 Έτσι εγώ εδώ,
 σήμερα, χθες, αύριο
 μπροστά στην εικόνα των μουσικών
 Η ορχήστρα συνοδεύοντας
 τη γραμμή που αργοβαδίζει
 στην κοιλάδα του θανάτου.

Βέβαια, είμαι παππούς
μ' άσπρα μαλλιά,
λίγο έχει μείνει από μένα
Κι όμως τα χαρακτηριστικά μου
Είναι, ακόμα σήμερα, τα ίδια
μ' αυτά του βιολιστή,
που 'μαι εγώ ·
εκεί, στη φωτογραφία του Αουσβίτς.

Παρόλα αυτά ο επισκέπτης του YAD VASHEM
με κυττάει,
στυλώνει το βλέμμα του στις φωτογραφίες
του τοίχου
και αποσβλώνεται
σαν να βλέπει μια παρουσία
από τον άλλο κόσμο
που 'ναι γι' αυτόν ο κόσμος
ο εξώτερος
ενώ για μένα είν' αυτός
όπου έζησα.

Εδώ θα βρίσκομαι
Κάθε πρωί, κάθε μέρα
Με την ίδια μελωδία στο μυαλό μου
στις εικόνες του τοίχου
και στην οσμή
που μόνο εγώ μυρίζω.

Εδώ ανήκω
 δεν είμαι «ζωντανό μνημείο»
 Γιατί σαν μέρος του μνημείου
 αυτού, ζω
 Είναι YAD — χέρι, υπόμνημα
 VASHEM — και όνομα
 και σώμα:
 Δικοί μου.

[Η ζωή και η εμπειρία από το Ολοκαύτωμα του Ιακ. Στρούμσα εκδόθηκε από το Ίδρυμα «Ετς Αχαΐμ» και τον «Παρατηρητή» σε βιβλίο με τον τίτλο «Διάλεξα τη ζωή» (1997)].

Η αφαίμαξη ατόμων από Εβραίους, γνωστή ως «στυγοφαντία του αίματος», σε γερμανική ξυλογραφία του 15ου αιώνα.

ΟΙ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΟΝΙΕΣ ΜΑΣ

- Αναμνήσεις της κας Μ. ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗ - ΜΑΝΩΛΙΔΟΥ

Οτι ζούσαμε τότε μπερδεμένοι ανάμεσα σε προλήψεις, φόβους και δεισιδαιμονίες δεν μπορεί κανένας να το αμφισβητήσει· και όχι μόνον εμείς τα παιδιά, μα και οι μεγάλοι, αφού συνεχώς μας βομβάρδιζαν με ατέλειωτα «μη»:

- Μην κρατάς τα μάγουλά σου! Πεθαίνει ο πατέρας κι η μάνα σου άμα τα κρατάς! (Αλλά κι εμένα που μου είχαν πεθάνει, πάλι δε με άφηναν να τα κρατάω έτσι, με τους αρχώνες βολικά ακουμπισμένους στο τραπέζι.)

- Μην περπατάς χάμω με τα τέσσερα! Θα κάνεις να μας έρθουν επισκέψεις!

- Μην πιάνεις με τα δυο σου χέρια το άνοιγμα της πόρτας! Φράζεις την τύχη!

- Μην τεντώνεσαι όταν κάθεται στο τραπέζι! Διώχνεις το Χριστό!

- Μη βάσεις το ψωμί ανάποδα! Είναι μεγάλη γρουσουζιά!

- Μη σου πέσει χάμω αλάτι! Θα σκυλομαδηθούμε!

- Μη λούζεσαι την Κυριακή. Τετάρτη και Παρασκευή τα νύχια σου μην κόψεις, την Κυριακή μη λούζεσαι αν θέλεις να προκόψεις!

Αλλά τα «μη» δεν τελείωναν εδώ. Απλώνονταν και επεκτείνονταν γλιστρώντας πιο μέσα, σε σκοτεινά κρυφά υπονοούμενα, γεμάτα σφιγμένα απειλητικά χείλια και λοξά άγρια βλέμματα:

- Προσέξτε μη σας πει κανείς: Έλα, έλα να σου δώσω μια καραμέλα...

Αυτή η ιστορία της καραμέλας μας καταδίωκε μόνιμα σε όλες τις φοβέρες. Πασαλειμμένη μυστικό δηλητήριο, κρυμμένη στο τσεπάκι του γιλέκου ενός όρθιου λύκου με σκιστά μάτια και μαύρο κουστούμι, που καραδοκούσε, ντε και καλά, να μας την κεράσει.

Και οι φοβέρες στρίβαν ακόμη πιο πέρα σε ρατσιστικούς, θα έλεγα σήμερα, διαδρομούς:

- Μη μιλάτε στις Τσιγγάνες. Οι πιο πολλές είναι μάγισσες, κι αν την ώρα που εσύ της μιλάς αυτή προφθάσει να μετρήσει τα δόντια σου, πάει, χάθηκες!

Οι απειλές και οι προειδοποιήσεις είχανε τόση υπερβολή, που μια φορά, όταν ένας Τσιγγάνος που περνούσε δίπλα μας στο δρόμο έδωσε μια τσιμπιά σε μια μαθήτριά της πέμπτης, εκείνη αμέσως έχασε το χρώμα της και ρωτούσε φοβισμένη όποιο γνωστό εβραίο μπροστά της μήπως είχε προλάβει αυτός ο Τσιγγάνος τσιμπώντας την να την αφήσει έγκυο.

Οι ρατσιστικές φοβέρες δεν τελείωναν στους Τσιγγάνους. Έπιαναν και τους Εβραίους. (Άλλες φυλές δε γνωρίζαμε τότε στη γειτονιά μας).

Μας έλεγαν πως κάθε Πάσχα οι Εβραίοι κλέβουν ένα παιδί και το κλείνουν σ' ένα βαρέλι με μυτερά καρφιά για να του στραγγίξουν σιγά σιγά το αίμα μέχρι να φτιάξουν την αγία κοινωνία τους.

Ποτέ δεν πίστεψα αυτόν το μύθο, παρ' όλο που τα περισσότερα παιδιά στην τάξη τον υποστήριζαν με απόλυτη βεβαιότητα, λες και το είχανε δει με τα μάτια τους. Για μένα Εβραίοι δεν ήταν οι άγριοι φωνακλάδες που γύρευαν χειρονομώντας κάθε Μεγάλη Εβδομάδα απάνω στην οδό του Άρη τη σταύρωση του Χριστού. Εβραίοι ήταν η φιλική μας οικογένεια που πηγαίναμε συχνά στο σπίτι τους. Ο γιος τους ο Σήκης είχε ένα κουτί με πλαστελίνες και με άφηνε να φτιά-

χνω διάφορα σχήματα όση ώρα αυτός έπαιζε τα «σκλαβάκια» έξω στο δρόμο με τ' αδέρφια μου και την Υβέτ, την αδελφή του.

Η μαμά τους, η κυρία Μπιάνκα, επέμενε κάθε φορά μέσα στη σάλα τους να πάρω το κουλουράκι που μου πρότεινε κι εγώ ολοένα αρνιόμουννα μεταθέτοντας το «ναι» μου.

- Δε θέλω, έλεγα δυνατά, ενώ μέσα μου υπολόγιζα πως τώρα, αν μου το ξαναπεί άλλη μία φορά, θα το πάρω.

Η κυρία Μπιάνκα μάθαινε πιάνο στην αδελφή μου χωρίς να παίρνει χρήματα από τη γιαγιά μου, γιατί καθώς έλεγε είχε μεγάλη υποχρέωση στην οικογένεια μας, που τους έκρυψε κατά τη διάρκεια της Κατοχής στο σπίτι, όταν οι Γερμανοί ήθελαν να τους κλείσουν αυτοί σ' ένα βαρέλι, αφού πρώτα θα τους έκαναν σαπούνη.

Ο πατέρας μου, διευθυντής τότε στο ωδείο και καθηγητής της στο πιάνο, τη δέχτηκε στο σπίτι μας μία από τις πιο φοβερές ώρες, όταν όλοι οι δικοί της είχαν σκορπίσει για να γλιτώσουν και η ίδια έψαχνε ένα ορθόδοξο σπίτι να κρυφτεί. Ύστερα από λίγες μέρες ήρθε κι ο άντρας της· εκεί που είχε καταφύγει κινδύνευε να τον βρουν. Μετά κάποιοι έφεραν το μικρούλη Σήφη και λίγο αργότερα την Υβέτ. Στριμώχτηκαν όλοι σ' ένα δωμάτιο του σπιτιού, χωρίς κανέναν νοικάρις από κάτω, ή γείτονας από δίπλα, ν' ακούσει ή να καταλάβει το παραμικρό. Τα παιδιά τους έπαιζαν ήσυχα και δεν τσακώνονταν ποτέ με τ' αδέρφια μου. Δεν έκλαιγαν ούτε φώναζαν, λες και διαισθάνονταν τον κίνδυνο που τους απειλούσε.

Όταν μια μέρα έφγαν οριστικά οι Γερμανοί και οι καμπάνες άρχισαν πρωί πρωί να χτυπούν χαρμόσυνα και κάποιοι να τρέχουν με χωνιά στους δρόμους καλώντας τον κόσμο να πάει στο Σύνταγμα για να πανηγυρίσει, βγήκαν επιτέλους και αυτοί στο δρόμο σαν τα σαλιγκάρια μετά την καταιγίδα και αγκαλιάζονταν χαρούμενοι και χειροκροτούσαν εκείνον με το χωνί. Όπως όλοι τους είχαν πεταχτεί έξω φορώντας τα νυχτικά τους και τις ρόμπες, οι γείτονες τους κοιτούσαν σαστισμένοι κι αναρωτιόντουσαν:

- Ποιοι είναι, καλέ, αυτοί; Πώς δεν τους είχαμε δει τόσον καιρό;

Μια νοικάρισα από κάτω πλησίασε την αδελφή μου τη Ματίνα με τρόπο και τη ρώτησε να μάθει ποιος ήταν αυτός ο άγνωστος άντρας. Η αδελφή μου, που φοβόταν μήπως οι Γερμανοί γυρίσουν πάλι τα μπρος πίσω, της είπε ψέματα:

- Ένας θείος μου είναι.

○ - Μπα, δεν ήξερα πως είχες και θείο με εβραϊκία μύτη! ειρωνεύτηκε μεγαλόφωνα η νοικάρισα, αλλά εκείνοι, ακόμη κι αν την είχαν ακούσει, δε φοβόντουσαν πια.

Πανηγύριζαν μπροστά στην ορθάνοιχτη πόρτα του

σπιτιού μας στην οδό Ευτυχίας 15. Εκεί σ' αυτό το σπίτι γεννήθηκα κι εγώ τρεις μήνες αργότερα.

Σχεδόν ένα χρόνο μετά από τη χαρμόσυνη μέρα της απελευθέρωσης πέθανε η μητέρα μου, κι ο πατέρας μου πιζραμένος την ακολούθησε στους έξι μήνες, με την καρδιά του συντριμμένη απ' το χαμό της.

Βρεθήκαμε ξαφνικά όλα τ' αδέρφια σαν τα τσιροπούλια, χωρίς προστατευτικά φτερά απάνω μας. Η γιαγιά μου προσπάθησε με τις δικές της γέριζες φτερούγες να μας καλύψει. Μας πήρε σπίτι της· για μένα το σπίτι αυτό γίνεται το «πατρικό μου», αφού εκεί ξεκινούν στη μνήμη μου οι πρώτες εικόνες.

Από το νεοκλασικό σπίτι του πατέρα μου το μόνο που έχω είναι μια μαυρόασπρη φωτογραφία. Στεκόμαστε όλα τα αδέρφια στο άνοιγμα κάποιας εσωτερικής πόρτας. Θα πρέπει να είναι λίγο αφότου η μαμά έχει πεθάνει γιατί η Ματίνα φοράει μαύρα. Θα πρέπει να είναι Κυριακή μεσημέρι γιατί ο πατέρας βρίσκεται σπίτι και γιατί ο ήλιος πέφτει άπλετος. Σ' αυτή τη φωτογραφία στέκεται μαζί κι ο αδελφός μας ο Γιάννης, που πέθανε αμέσως μετά τον μπαμπά από λευχαιμία, κλείνοντας, λες, τον τραγικό χορό τριών αλληπάλληλων ρυθμικών χτυπημάτων ενός τυμπάνου εκκωφαντικού, που ήχησε στην ηρεμία του σπιτιού κι όλα μεμιάς τα δωμάτια σκοτεινίασαν κι άδειασαν.

Ερειπωμένο σήμερα αυτό το σπίτι, με μιαν αλυσίδα στην ξύλινη πόρτα του, παρόταίρο δίπλα σ' άλλα κατοικημένα, στέκεται ακόμη σαν να περιμένει τις χαρούμενες φωνές εκείνων των παιδιών να επιστρέψουν, τσουλώντας, όπως τότε, τα αναποδογυρισμένα σκαμνιά της κουζίνας για αυτοκίνητα...

Συχνά παρατηρούσα αυτή τη μαυρόασπρη μικρή φωτογραφία· εδώ είμαστε όλα τ' αδέρφια μαζί, μοναδική φωτογραφία· ο πατέρας, που στέκεται απέναντί μας, για να μας φωτογραφίσει. Και ας μη φαίνεται. Σίγουρα κάτι θα μας λείει εκείνη τη στιγμή για να τον κοιτάξουμε... Και τότε ξαφνικά σκέφτηκα πως ήταν μια φωτογραφία όπου είχα κι εγώ ακινητοποιημένη στα μάτια μου τη μορφή του πατέρα μου. Η φιγούρα του υπάρχει μέσα σ' εκείνα τα ολοστρόγγυλα παιδικά μάτια, κι αν κάποιος τα μεγέθυνε, ίσως και να μπορούσε να τον διακρίνει σκυμμένο, με τα σγουρά φουντωτά μαλλιά του, τη στιγμή που μας κεντράρει στο φακό της μηχανής του.

[Η κα Μαριέλλα Σφακιανάκη - Μανωλίδου είναι γνωστή στο χώρο της σοβαρής μουσικής από συνθέσεις της που έχουν παιχτεί στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Έχει γράψει κυρίως φιλοζωικά βιβλία. Το παραπάνω κείμενο είναι από το βιβλίο αναμνήσεων της παιδικής της ηλικίας, την αμέσως μεταπολεμική εποχή, με τίτλο «Τις Κυριακές φορούσαμε τα καλά μας», (Κέδρος, τρίτη έκδοση, 1998, σελ. 138 κ.ε.).]

April 1947. Survivors of the death camps are pictured outside the Monastiriotes synagogue of Thessaloniki following the memorial service to the victims of the Holocaust. Archive of the Jewish Community of Thessaloniki, donated by Isaac Menache (Athens), David Amir (Israel).

Greek culture measures its greatness by its capacity to absorb and assimilate an array of influences. By doing so it has attained its remarkable longevity in history. The two civilisations, Jewish and Greek have been major forces in shaping European civilisation, and the two peoples have preserved their heritage throughout the centuries with unparalleled dedication. One must go back in history to discover meeting places of these great Mediterranean civilisations.

Greeks and Jews

The Torah (Pentateuch) was, according to a dominant view, translated into Greek to make its content accessible to the linguistically Hellenized Jews of Egypt. In the Second Century BC the Old Testament was translated in its entirety by 70 Hellenized Jewish scholars. We will perhaps never be able to fathom the full implications of this translation in the development of our world. The Jewish tradition and its Hellenic vehicle also facilitated the spreading of the word and the spirit of Christianity. Three of the four Gospels of the New Testament were originally written in the Greek *koini*, the lingua franca of the Roman Empire, and were therefore made accessible to mankind. The

Christian faith itself is a major point of convergence of the Hellenic and Judaic traditions.

This point of convergence needs to be researched in great depth, but such an ambitious project can only be undertaken by a task force, not by individuals.

The annexation of Thessaloniki in 1912 signalled the dawn of a new era in the life of the local Jewish community¹. Unlike the Romaniot Jews who merged into the Athenian environment, the Sephardic Jews formed a separate constellation within the decentralised Ottoman system. The highly centralised nation-state of Greece and its cultural homogeneity posed a significant challenge to this city with the largest Jewish community of the Balkans.

MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF GREECE
UNIVERSITY OF ATHENS
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

DOCUMENTS ON THE HISTORY OF THE GREEK JEWS

RECORDS FROM THE HISTORICAL ARCHIVES
OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS

RESEARCHED & EDITED BY
PHOTINI CONSTANTOPOULOU - THANOS VEREMIS

KASTANIOTIS EDITIONS

Furthermore, the division of the European lands of the Ottoman Empire between Serbia, Greece and Bulgaria diminished the former role of Thessaloniki as a commercial hub and deprived it of its Balkan hinterland. Subsequent disasters struck the city - fire in 1917, an influx of destitute refugees in 1922-23, the Campbell Affair in 1931, and the final and most disastrous blow came in 1943. The saga of the Greek Jews in the resistance as well as the complicity of Archbishop Damaskinos, ELAS, Angelos Evert, head of the police, and the population of Athens to save the Athenian Jews, is yet another story partly told by Alex Kitroeff². Immediately after liberation, the Greek government set a laudable precedent by appointing the Jewish communities as administrators of all property whose owners had perished or been lost without a trace during the war.

A working hypothesis is being developed concerning the major question of anti-Semitism in modern Europe and the gradation of the phenomenon from the most acute forms in Central and Eastern Europe, to the cases of minimal anti-Semitism in Southern Europe (Serbia, Bulgaria and Greece). A first impression which requires much research and verification, is that the ideological basis of organised State and para-State anti-Semitism, rests on prototypes provided by societies with strongly

entrenched *anciens regimes*. Although the Nazi extermination programme required the efficiency of a modern totalitarian State, the *antecedents* from which Nazism, Fascism, the Iron Guard, the Ustasha and the Arrow Cross drew their inspiration, were the principles of predestination and ascription of station in life — all so very alien to the enlightenment and liberal middle-class ideology on which the Greek State was founded.

I mentioned the capacity of Greek culture to renew itself by absorbing elements of *other* traditions. This is what Momigliano terms «alien wisdom». What gives a society a clearer view of itself, however, are the alien elements that are *not* absorbed by the mainstream culture, but are either nurtured, simply tolerated or hounded.

The Greek Jews pose this great challenge of self-knowledge to Greek society and Greek scholars. The nature of any culture is discovered through its capacity to absorb, and its depth is measured by its tolerance and humanity vis a vis what is *not* absorbed. As we learn more about the Greek Jews we hope to learn more about ourselves, Gentile or Jew.

Endnotes

1. Ministry of Foreign Affairs of Greece, University of Athens, Documents on the History of the Greek Jews. Records from the Historical Archives of the Ministry of the Foreign Affairs.

Athens: Kastaniotis Editions, 1998, p. 472.

2. Alex Kitroeff, War-Time Jews. The Case of Athens, Athens: ELIAMEP, 1995, p. 126.

[Reproduced from «Thesis» - A Quarterly publication of the Hellenic Ministry of Foreign Affairs - Issue no 3]

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hhkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.hellasnet.gr/jews/kis.html>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Summary of the contents of Issue No 160, Vol. 22

March - April 1999

✓ In his report, titled «The logic of conflict», the well - known Greek journalist, Mr. Rich. Someritis refers to issues of **racism and anti - Semitism**, the way they are expressed in various countries, based on the views of the local society.

✓ «The dialogue between Christianity and Judaism is the longest inter - religious dialogue in the world history on faith and spirit. It is certain that it will continue for many more centuries in the rising millenium. This discovery infers not only from the lengthy continuation of this dialogue during the two milleniums of the historic course of Christianity. It also infers from the different approach or interpretation of the messianic expectation, which is at the centre of the indissoluble spiritual relation, as well as the historic contrast of the two faiths...». This was included in the speech of the Greek Orthodox Metropolitan of Switzerland Mgr. Damaskinos, at the **Fourth Academic Meeting between Orthodoxy and Judaism**, that took place in Israel between 13 - 16 December 1998.

✓ The Greek archaeologist, Nik. Giannopoulos, (died in 1945), presents **Jewish findings in Eastern Greece** dating from the early years of Christianity.

✓ In his report, the British Commander at the time, A.S. Parker, records facts from the return of **Jews to the island of Rhodes** from the Nazi concentration camps. These facts are included in an issue of the Greek Foreign Ministry and the University of Athens, entitled «Dodecanese, the long journey towards embodiment».

✓ Since his childhood, **Jacob Stroumsa** studied violin in Thessaloniki. It was the violin that saved his life in Birkenau in 1943, where he was appointed the «first violin» in the camp orchestra. Today Stroumsa lives in Israel.

✓ In an article titled «**Superstitions**», Mariella Sfakianaki - Manolidou describes old superstitions against Jews that were taking place, in some regions of Greece, during the period of Easter.

(Translation: Rebecca Kamchi)

